

Archeologienota Bornem – Kasteelstraat

David Vanhee, Jordi Bruggeman en Ruth Ferket

Bornem
2020

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bvba

Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: David Vanhee, Jordi Bruggeman en Ruth Ferket

All-Archeo bvba
Woestijnstraat 45
2880 BORNEM

Wettelijk depot nummer
D/2020/12.807/143

© All-Archeo bvba

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bvba aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten bureauonderzoek	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	9
2.3	Onderzoeksopdracht	9
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	9
2.3.2	Beschrijving geplande werken	10
2.3.3	Werkwijze	15
2.4	Assessmentrapport	15
2.4.1	Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied	15
2.4.2	Historische beschrijving van het onderzochte gebied	23
2.4.3	Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader	37
2.4.4	Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese	42
2.4.5	Afweging noodzaak verder vooronderzoek	44
3	Samenvatting	45
4	Bibliografie	46
4.1	Publicaties	46
4.2	Websites	46
5	Bijlagen	47
5.1	Archeologische periodes	47

1 Inleiding

Deze archeologienota werd opgemaakt naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de percelen helemaal buiten de archeologische zones liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,¹ zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermde archeologische site.²

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

De uitvoering van vooronderzoek zonder ingreep in de bodem gaat steeds de uitvoering van vooronderzoek met ingreep in de bodem vooraf. Het doel van een archeologisch vooronderzoek wordt immers met een minimum aan destructie van het archeologisch erfgoed bereikt.

Graag bedanken we Jos Winckelmans voor het aanleveren van historische foto's en foto's van enkele historische kaarten.

¹ <https://geo.onroenderfgoed.be>

² <https://geo.onroenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten bureauonderzoek

Het doel van de archeologische bureaustudie is de aanwezigheid, aard en bewaringsomstandigheden van de archeologische monumenten te kunnen inschatten, de landschappelijke opbouw van het gebied te kennen, om de impact van de werken op het aanwezige archeologische erfgoed in te schatten en daaruit concrete aanbevelingen te formuleren voor de verdere prospectiestrategie.

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2020I318

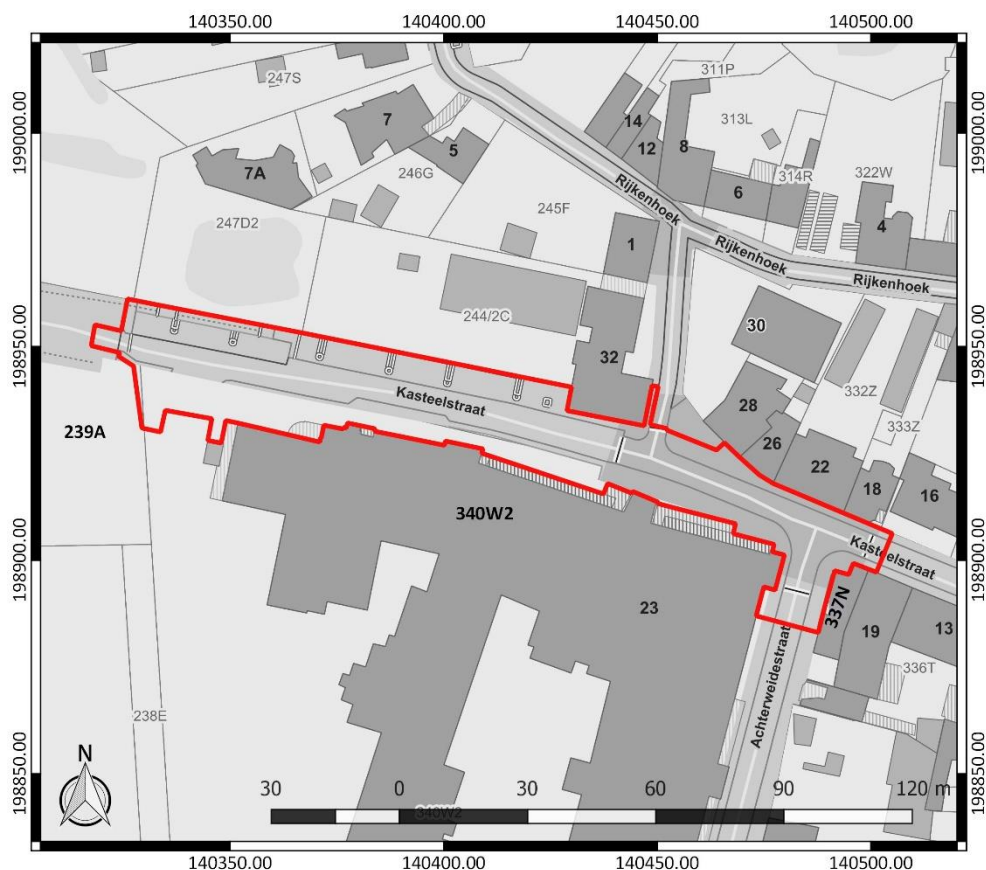
Erkend archeoloog: All-Archeo bvba, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): Antwerpen, Bornem, Bornem, Kasteelstraat, Rijkenhoek

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 140318, 198883
- 140505, 198961

Kadastraal plan:

Figuur 1: Kadasterplan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Kadastrale percelen: Bornem, Afdeling 1, sectie B, nummers 239A (partim), 244/2C (partim), 337N (partim) en 340W2 (partim), en openbaar domein

Oppervlakte onderzoeksgebied: ca. 3716 m²

Topografische kaart:

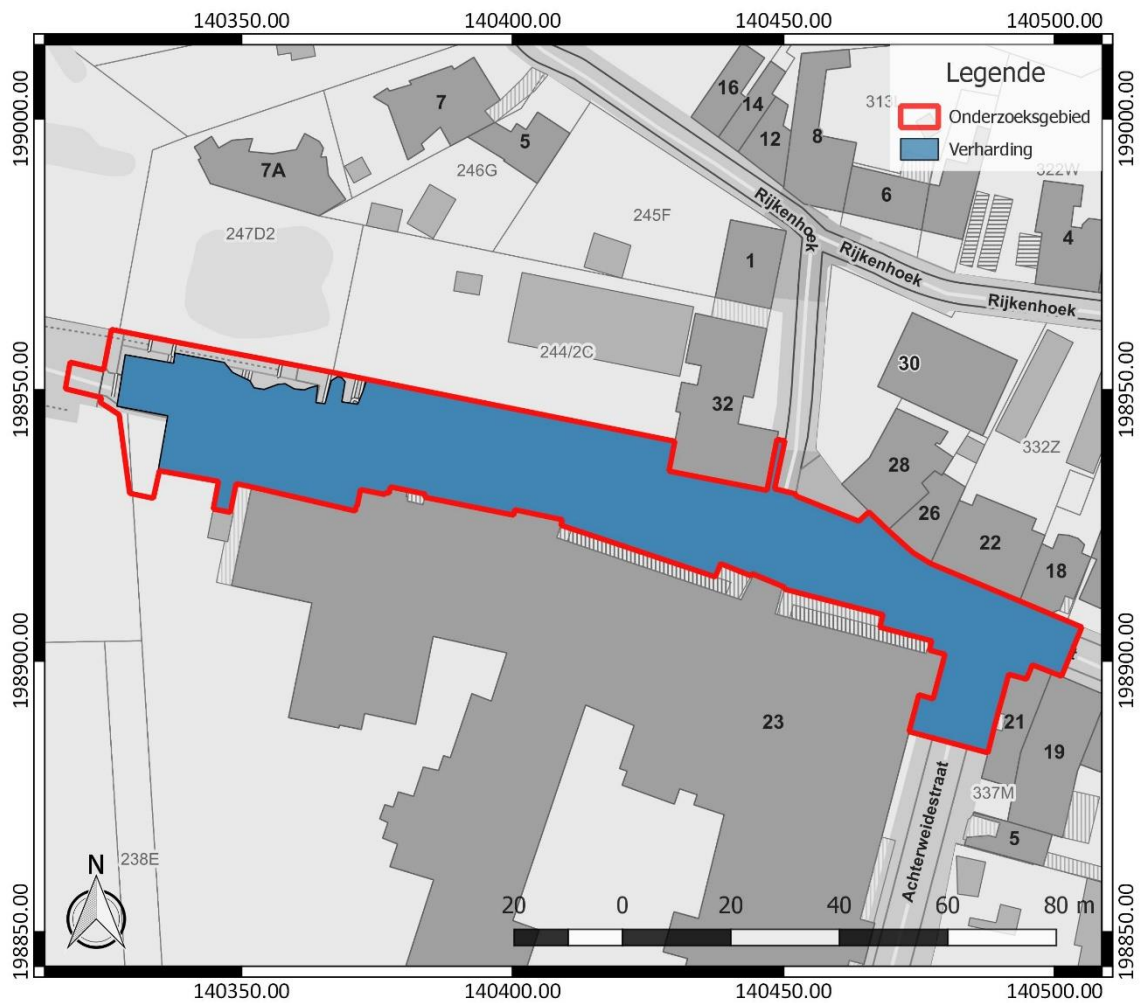

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.dov.vlaanderen.be>)

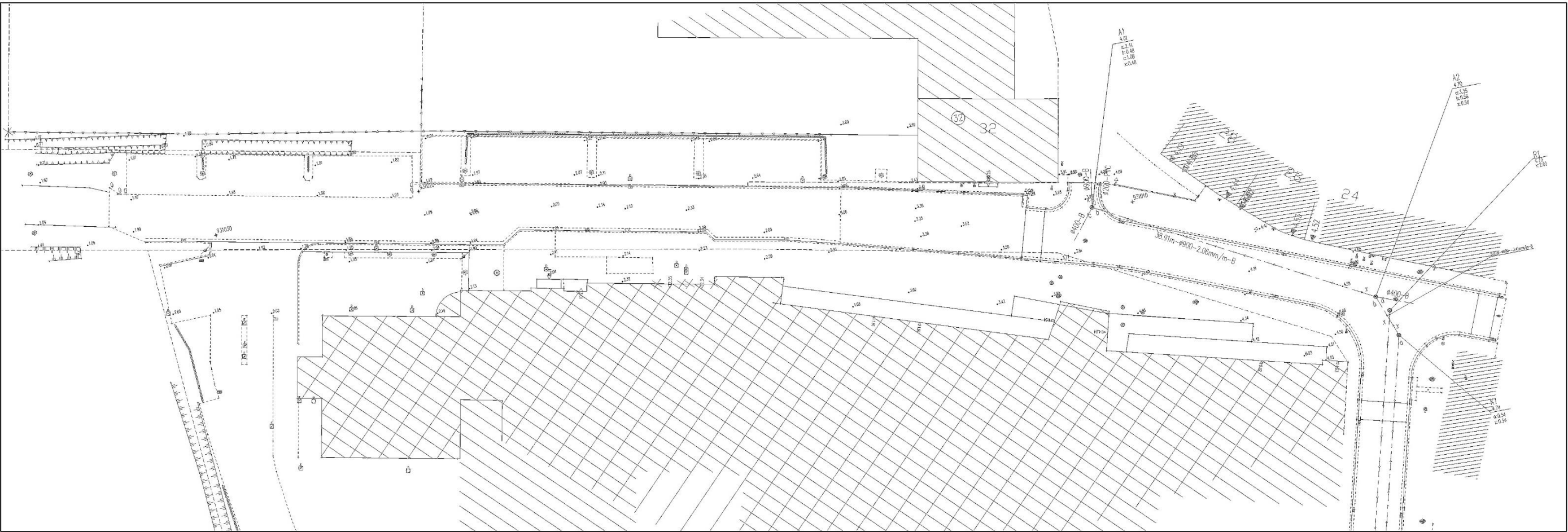
Begin- en einddatum uitvoering onderzoek: 23/09/2020 – 12/11/2020

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: bureauonderzoek, nieuwe tijd, nieuwste tijd, dreef

Verstoorde zones: Het plangebied is bijna volledig verhard en doet dienst als weg (Figuur 3 en Figuur 4). Er kan verondersteld worden dat de realisatie ervan enige negatieve impact heeft gehad op het archeologisch bodemarchief. De precieze aard en de omvang van deze verstoring is echter niet gekend.

Figuur 3: Verstoringenkaart weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

2.2 Archeologische voorkennis

Er is geen concrete archeologische voorkennis met betrekking tot het onderzoeksgebied.

2.3 Onderzoeksopdracht

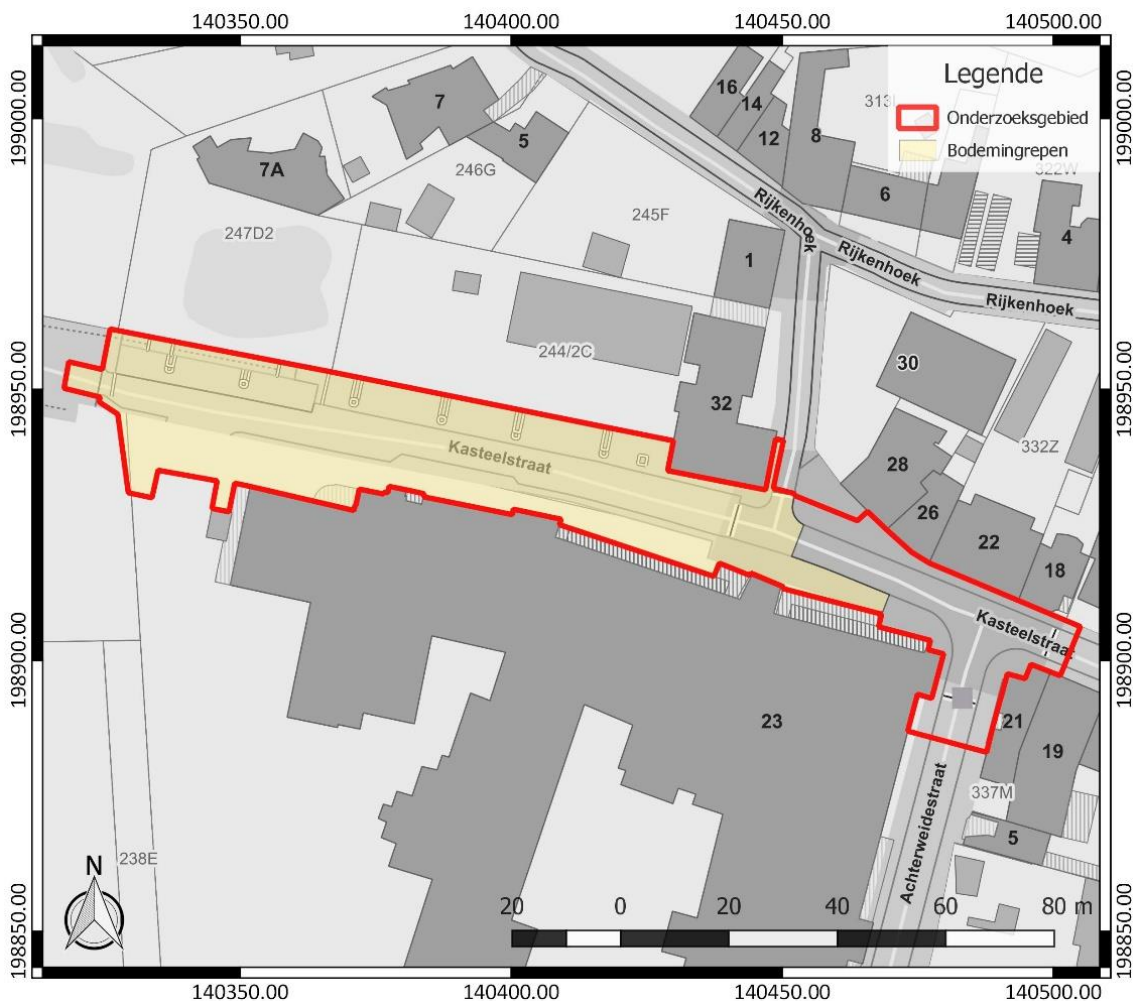
2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Naar aanleiding van de geplande werken ter hoogte van het onderzoeksterrein werd een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij staat de vraag centraal wat de impact zal zijn van de geplande werken op het archeologisch bodemarchief. Op basis daarvan wordt een afweging gemaakt of verder archeologisch onderzoek met ingreep in de bodem nodig is.

Volgende onderzoeksvragen worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Wat is de impact van de geplande werken?

Randvoorwaarden: In de oostelijke zone van het onderzoeksgebied worden geen bodemingrepen gepland. De zone waar werken gepland worden, beslaat een oppervlakte van ca. 2839 m².

Figuur 5: Aanduiding van de zone waar bodemingrepen gepland worden, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

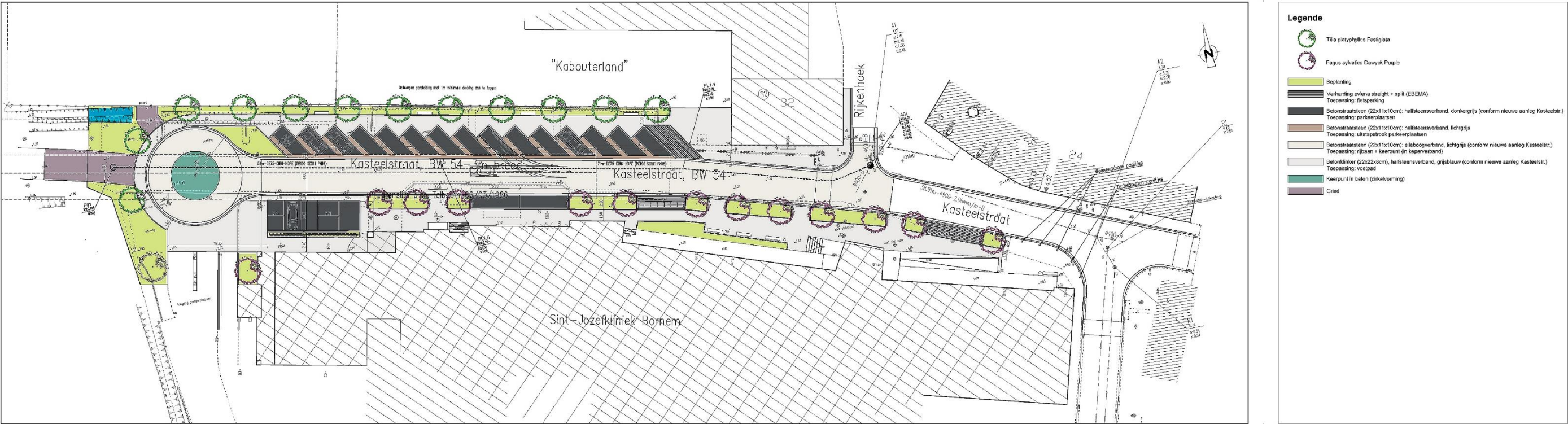
2.3.2 Beschrijving geplande werken

Tussen het kruispunt van de Kasteelstraat met de Achterweidestraat en het einde van de verharde wegnis van de Kasteelstraat, ter hoogte van het ziekenhuis AZ Rivierenland – campus Bornem, zal de wegnis heringericht worden (Figuur 6).

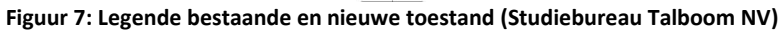
De rijweg wordt aangelegd met betonstraatstenen (Figuur 8). In het westen wordt een cirkelvormig keerpunt in beton aangelegd. De rijweg zal verder rond dit keerpunt aangelegd worden met betonstraatstenen. De voetpaden worden aangelegd met betonklinkers. Langs de weg en de voetpaden worden groenzones met beplanting en bomen voorzien. Ten noorden en ten zuiden van de weg worden parkeerplaatsen aangelegd. Hiervoor worden betonstraatstenen gebruikt. Verder worden in het centrale en oostelijke deel van het onderzoeksgebied drie betegelde parkeerzones voor fietsen voorzien. In het westen van het terrein worden ook twee grindstroken aangelegd en wordt een gedeelte van een bestaande gracht gedempt.

De aanleg van de voetpaden gebeurt op een fundering van zandcement. Dit betekent een verstoring van ca. 26 cm diep (Figuur 9). De aanleg van de rijbaan en de parkeerplaatsen gebeurt op een continue en niet- continue steenslagfundering en zal een verstoring veroorzaken van ca. 48 cm diep.

De bestaande riolering blijft behouden, buiten de aanleg van een nieuwe persleiding. Het betreft nieuwe rioleringsinfrastructuur. Ter hoogte van constructie P01 wordt een pompput gebouwd met buitenafmetingen 1,20 m x 1,20 m en diepte 2,50 m. Vanuit deze pompput wordt een persleiding aangelegd met de uitwendige diameter 75mm. De persleiding ligt 1,10 m diep ten opzichte van het maaiveld. De sleufbreedte bedraagt ca. 1,00 m.

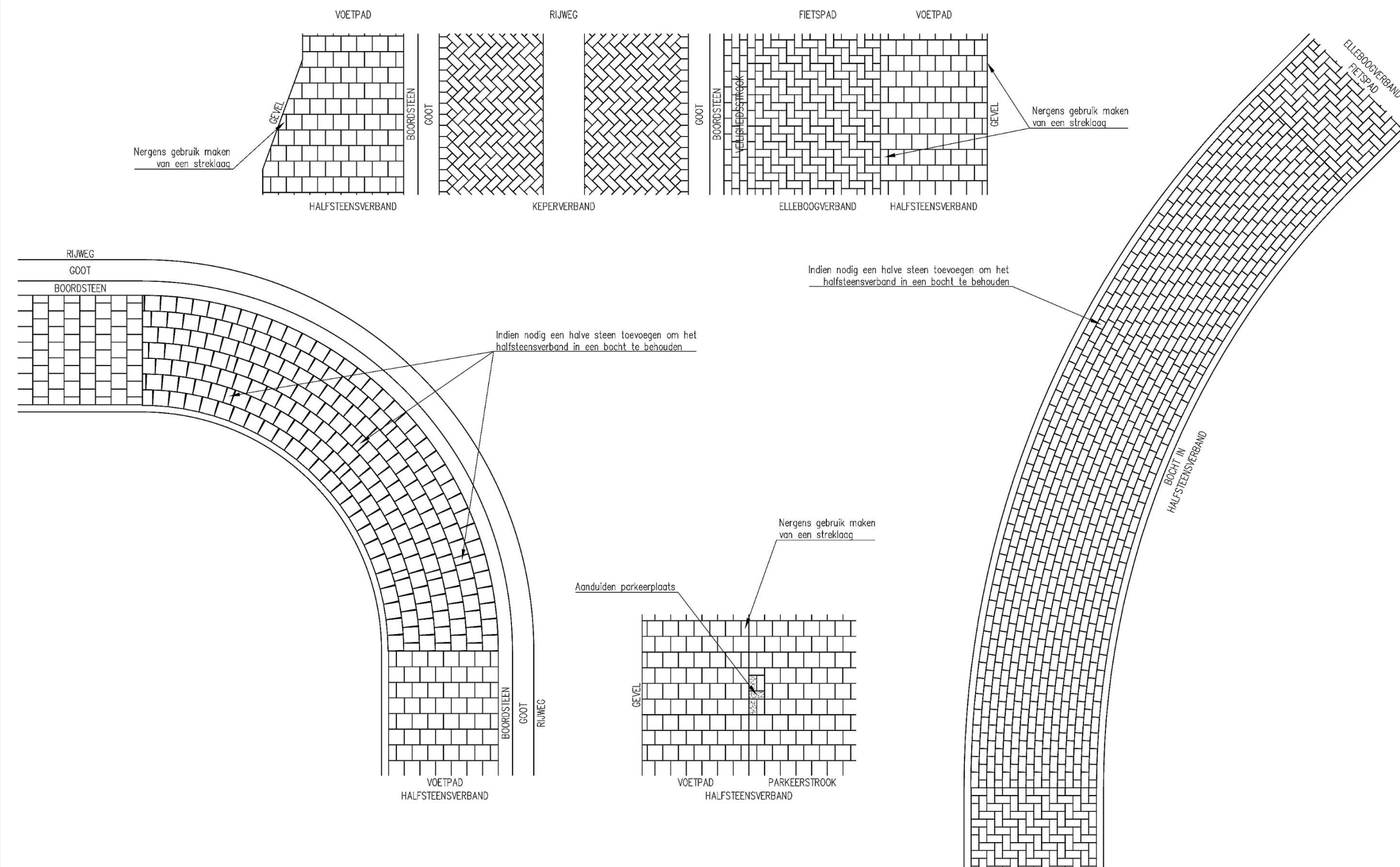

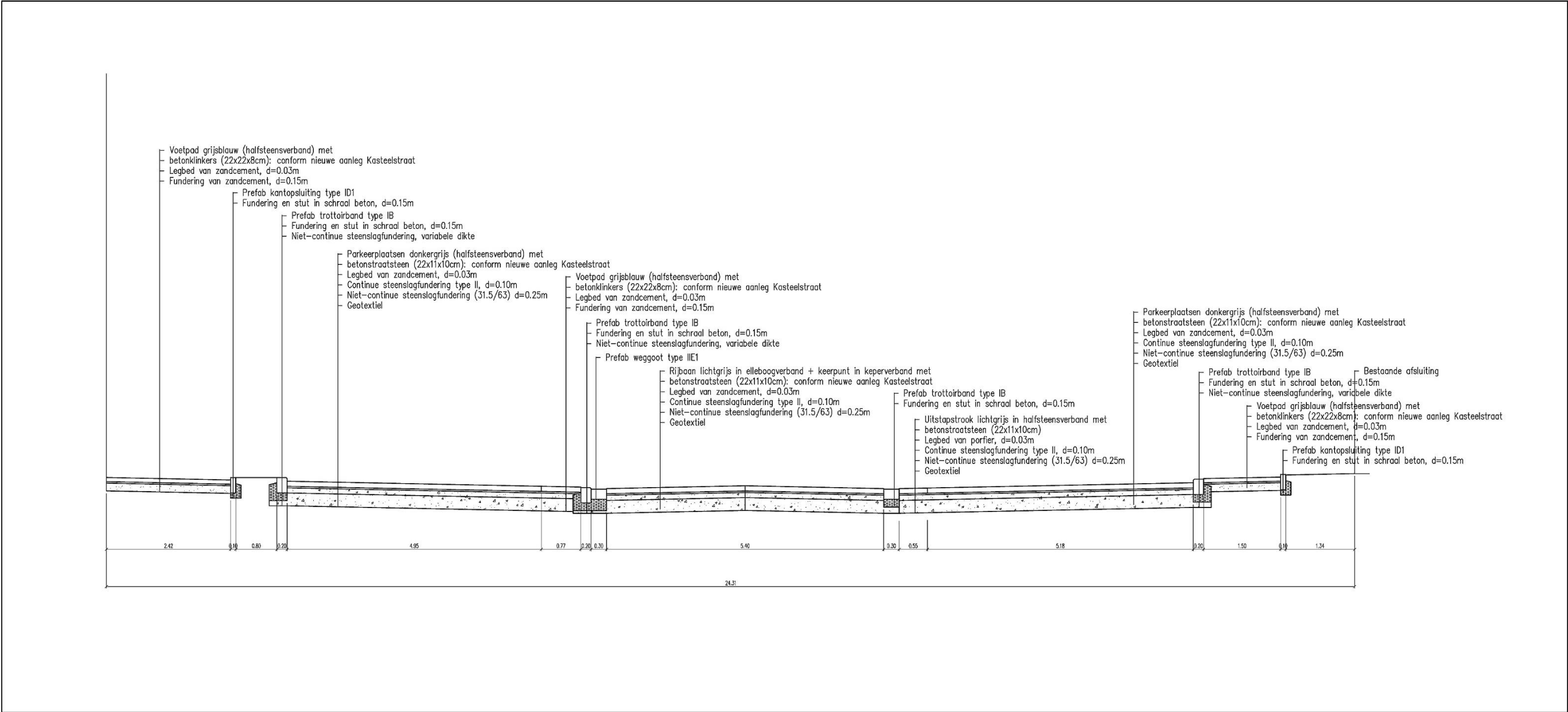
Figuur 6: Grondplan van de ontworpen toestand (Studiebureau Talboom NV)

Legverbanden

Schaal 1/50

Figuur 9: Typedwarsprofiel (Studiebureau Talboom NV)

2.3.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek heeft betrekking op een zone die gekenmerkt wordt door een lage densiteit aan bebouwing in het verleden. Daarom wordt bijzondere aandacht besteed aan de landschappelijke opbouw en het landgebruik van het gebied.

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.dov.vlaanderen.be en www.geopunt.be. De geomorfologische kaart en de bodemerosiekaart zijn niet beschikbaar voor het onderzoeksgebied. Het historisch kaartmateriaal is georeferereerd geraadpleegd op www.geopunt.be.

Het belangrijkste beschikbare historisch kaartmateriaal werd geraadpleegd om de gebruiksgeschiedenis van het onderzoeksgebied van de laatste eeuwen zo goed mogelijk te kennen. Met de kaart van de Polders van de Donck, Luypegem en de Nieuwelanden (ca. 1596), de kaart van Jeremias Semeelen (1637), de kaart van het Land van Bornem van Pieter Meysmans (1678), de Villaretkaart (1746-1748), de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (1771-1778), de kaart van het 12de kanton van Bornem (1787), de kaart van het 27^e kanton van Bornem uit de “Caerte ofte Generaelen Metingh boeck der Prochie en Graefschappe van Bornhem en Marikerk” door A. Vertongen (1787), de kadastrale atlas van de gemeente Bornem door de landmeters Gigault en F. Lebrun (1807), de Atlas der Buurtwegen (1841) en de Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van P.C. Popp (1842-1879) worden tien momentopnames bekeken, voorafgaand aan de stafkaarten.

De informatie afkomstig uit historisch kaartmateriaal kan een impact hebben op de inschatting van de kwaliteit van het eventueel aanwezige oudere bodemarchief. Beschikbare stafkaarten en luchtfoto's van het onderzoeksterrein werden geraadpleegd op www.geopunt.be en op www.cartesius.be. Ze worden enkel weergegeven in voorliggende studie wanneer ze een relevante bijdrage kunnen leveren aan de onderzoeksvragen met betrekking tot de landschapshistoriek, de gebruiksgeschiedenis van het terrein of de evolutie van de historische bebouwing. Een aantal geraadpleegde historische foto's en kaarten werden digitaal verkregen van Jos Winckelmans. We zijn hem hiervoor zeer erkentelijk.

In het kader van de vraagstelling rond het archeologisch potentieel van het terrein werden de Centrale Archeologische Inventaris en de landschapsatlas geraadpleegd. De Centrale Archeologische Inventaris is een inventaris van tot nog toe gekende archeologische vindplaatsen. Vanwege het specifieke karakter van het archeologisch erfgoed dat voor ons verborgen zit in de ondergrond, is het onmogelijk om op basis van de Centrale Archeologische Inventaris met zekerheid uitspraken te doen over de aan- of afwezigheid van archeologische sporen.

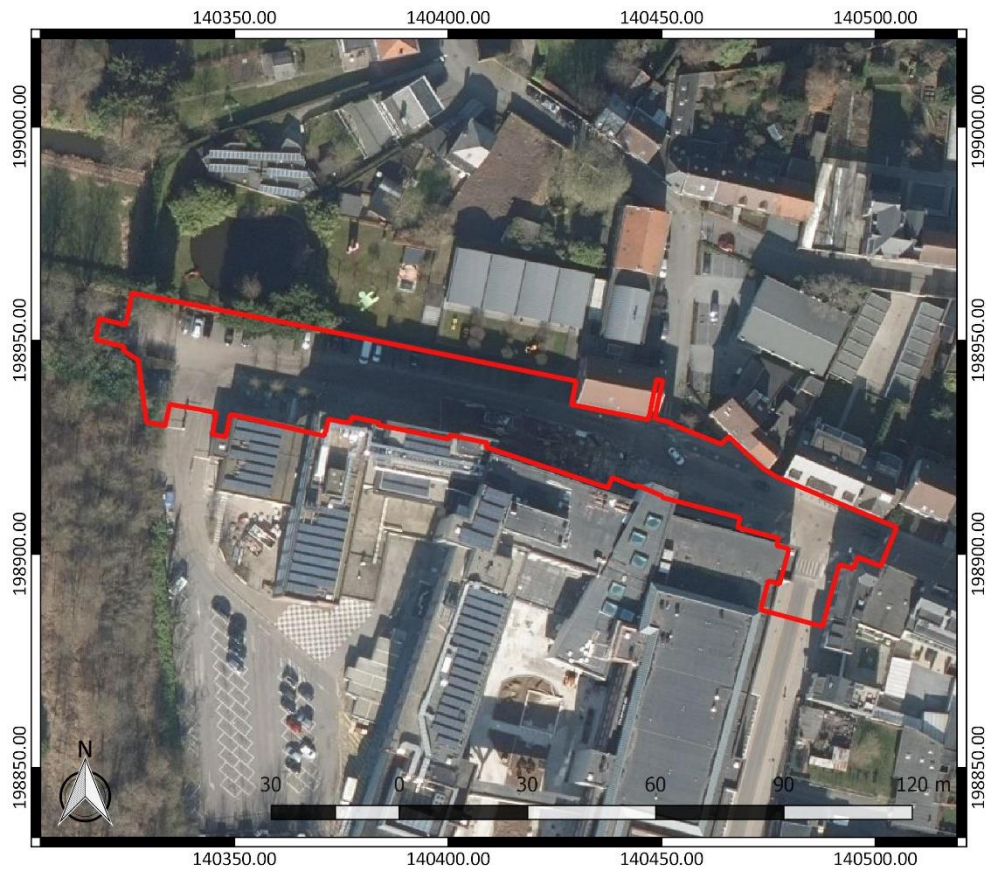
2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

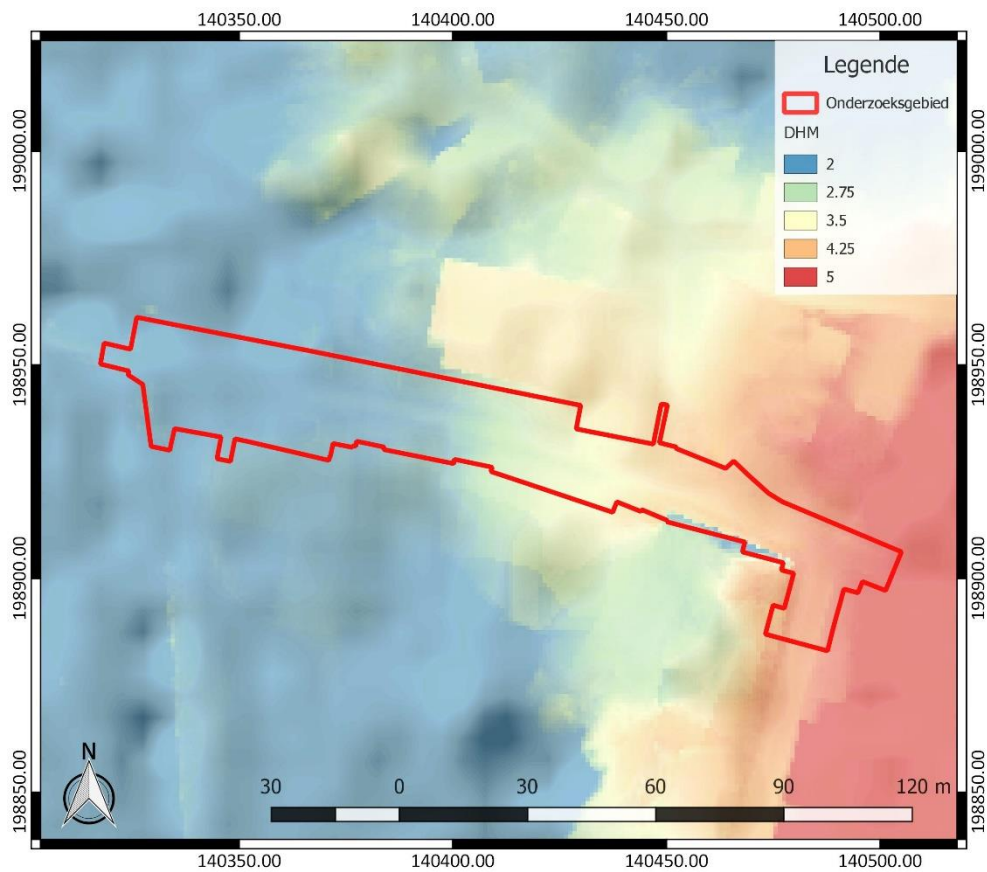
Het onderzoeksgebied, met name het verharde deel van de Kasteelstraat tot aan de Achterweidestraat, bevindt zich in het centrum van Bornem (Figuur 10) op ca. 150 m ten westen van de Onze-Lieve-Vrouw-en-Leodegariuskerk en het Landhuis (voormalig gemeentehuis). De Kasteelstraat zelf vormt de verbinding tussen dit centrum en het Kasteel van Marnix de Sainte Aldegonde aan de Oude Schelde.³ Ten noorden sluit de straat Rijkenhoek aan op het onderzoeksgebied.

Volgens het gewestplan is de Kasteelstraat en het gebied ten zuiden ervan bestemd voor woongebieden, terwijl het noorden is gekarteerd als woongebieden met culturele, historische en/of esthetische waarde en het westen als bosgebied.

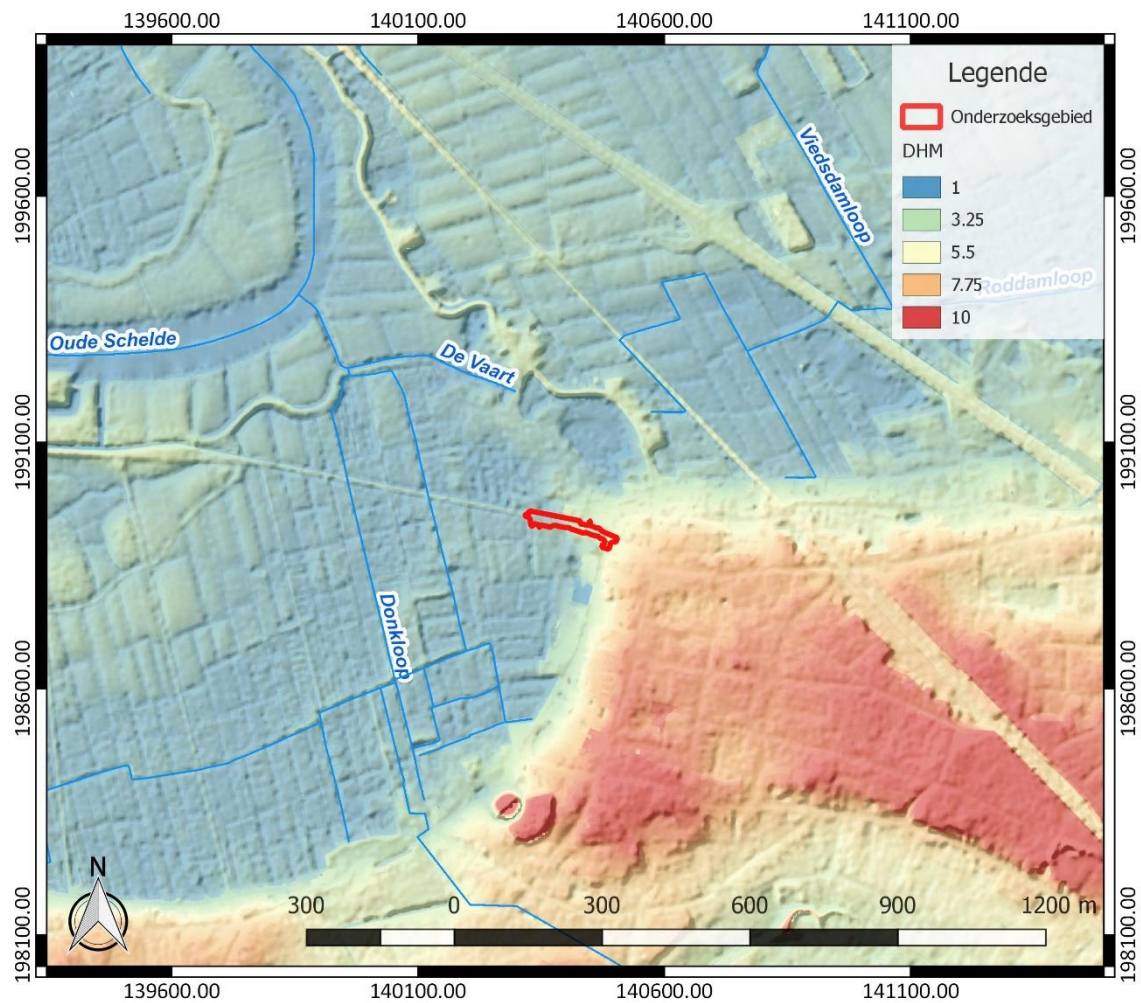
³ Zie ook: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/132533>

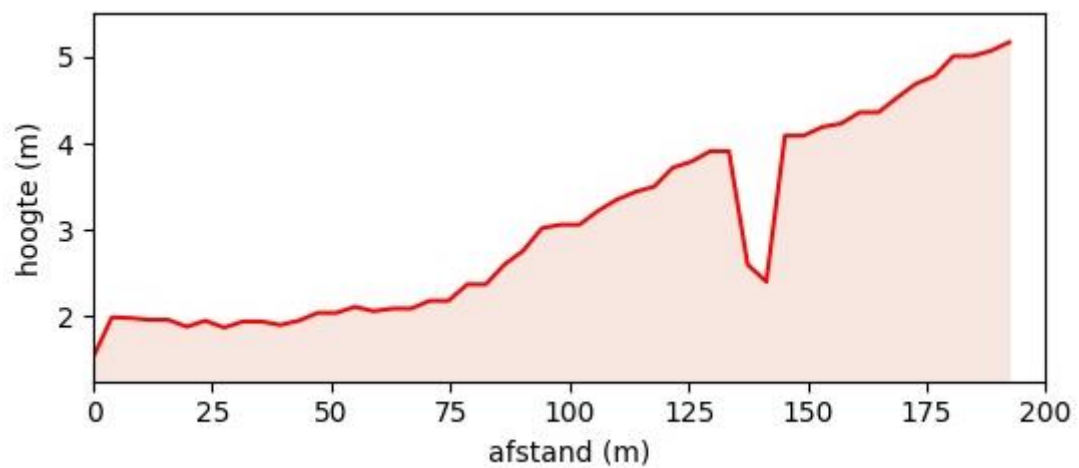
Figuur 10: Luchtfoto van 2019 met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 11: Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m, met aanduiding van het onderzoeksgebied

Figuur 12: Hydrografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied, Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II, DTM 1 m en Hillshade DHM Vlaanderen I, 5 m (<https://www.geopunt.be/kaart>)

Figuur 13: Hoogteverloop van west naar oost over het onderzoeksgebied (www.geopunt.be/kaart)

Hydrografisch behoort het onderzoeksgebied tot het Beneden-Scheldebekken. De Schelde zelf ligt in het noorden op een afstand van ca. 2 km en in het westen op ca. 4 km. De Oude Schelde ligt op ca. 800 m ten noordwesten van het plangebied. In de lageregelegen omgeving ten westen en ten noorden van het plangebied zijn een aantal kleine beken en grachten aanwezig, die afvloeien naar de Oude Schelde en/of de Schelde. Ten noordwesten loopt De Vaart, die samen met de Donkloop, ten westen van het plangebied, in de Oude Schelde uitmondt. Ten noordoosten lopen verder nog de Viedsdamloop en de Roddamloop (Figuur 12).

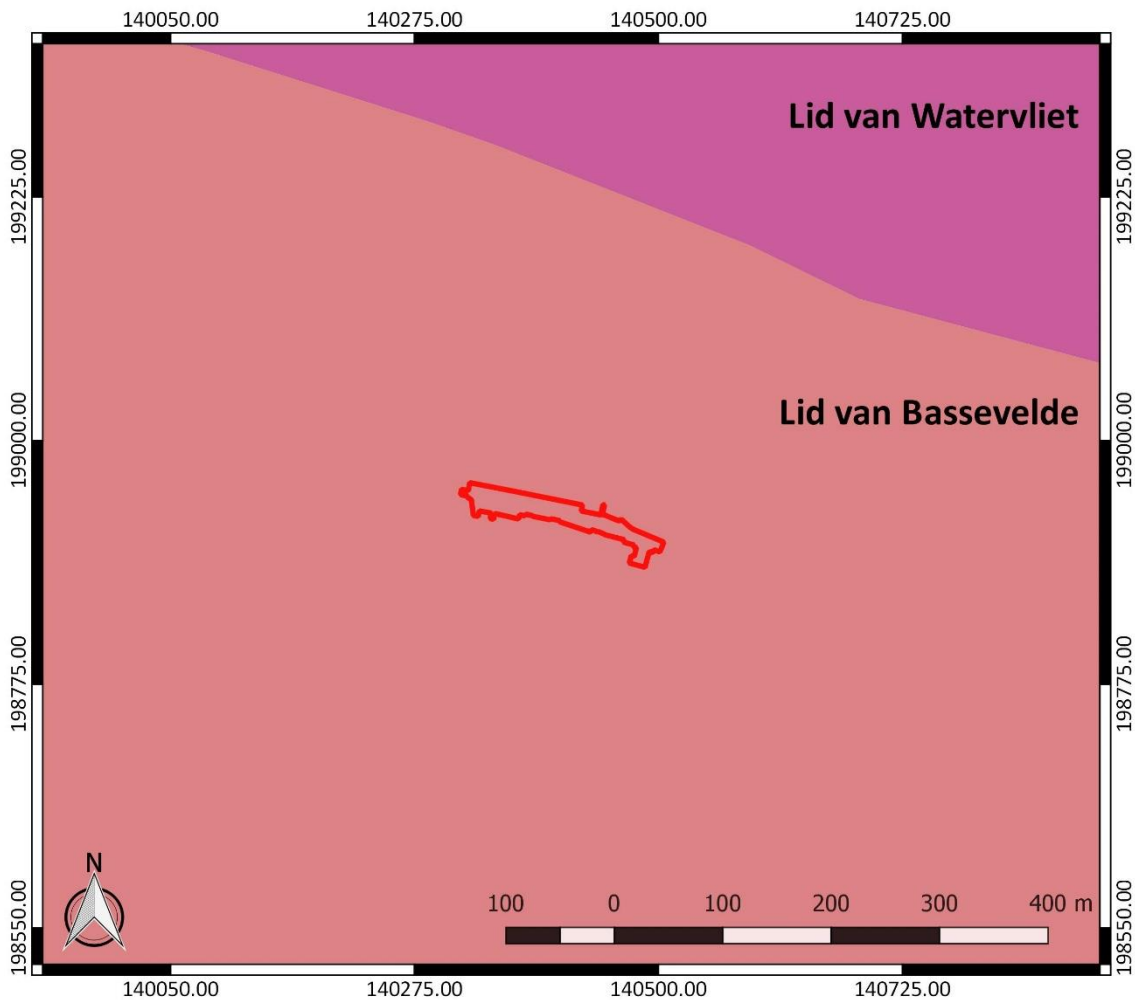
Geomorfologisch behoort het gebied tot de oostelijke uitloper van de Vlaamse Vallei aan de samenvloeiing van de Schelde, de Durme en de Rupel. Langs de rivieren liggen de alluviale dalen en tussen de rivierdalen de iets hoger gelegen zandvlaktes. Ter hoogte van de samenvloeiing van de Rupel en de Schelde ligt de hoogte van de alluviale vlakte van de Rupel rond 1 m TAW. Stroomopwaarts loopt dit niveau langzaam op tot 3 à 5 m TAW. De zandvlaktes tussen de valleien liggen te Bornem op een niveau van 4 tot 10 m TAW. Dit niveau vormt het zogenaamd Weichseliaan laagterras, dat gezien wordt als het afzettingspeil van de toenmalige rivierstelsels, voor de aanvang van de Holocene insnijding. De Rupel en de Schelde begrenzen de steile zuidelijke tot zuidoostelijke en westelijke flanken van de topografisch hooggelegen Boomse Cuesta. De lokale hoogtes in de zandvlakte zijn vaak het resultaat van latere lokale eolische herwerking van het zandig quartair substraat tot kleine zandruggetjes of landduinen, vaak met beperkte omvang.⁴

Het onderzoeksgebied ligt in het alluviale dal - de polder - van de Schelde en sluit aan bij de westelijke flank van een brede stuifzandrug, parallel aan de Schelde (Figuur 11).⁵ De Achterweidestraat, waar het oostelijke deel van het onderzoeksgebied in het oosten op aansluit, markeert de overgang tussen de polder en de stuifzandrug. Het plangebied loopt dan ook van west naar oost op van ca. 1,5 m TAW tot 5,2 m TAW (Figuur 13).

⁴ Adams *et al.* 2002, 7-8

⁵ Van den Bussche/Boon 1981, 247; <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/10262>; <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/135355>

De tertiaire ondergrond van het onderzoeksgebied (Figuur 14) bestaat uit de Formatie van Zelzate – Lid van Bassevelde, gekenmerkt door donkergrijs fijn zand tot zand dat silthoudend en glauconiet- tot glimmerhoudend is. Ten noorden van het onderzoeksgebied bevindt zich het Lid van Watervliet van dezelfde formatie, dat bestaat uit zandhoudende donkergroene klei.⁶

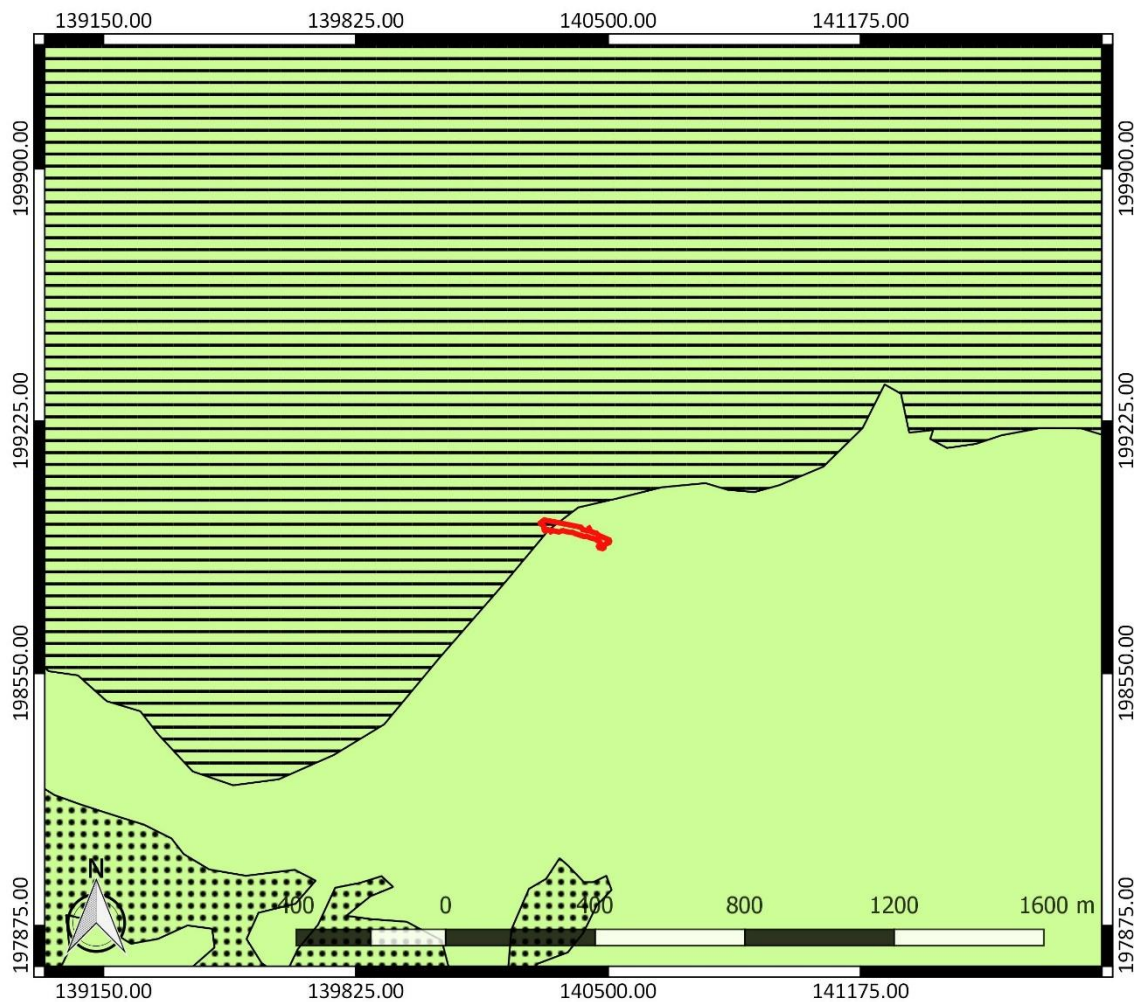

Figuur 14: Tertiaire geologische ondergrond met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

De quartairgeologische kaart (Figuur 15) geeft aan dat het onderzoeksgebied ligt op de overgang tussen de stuifzandrug (zuidoosten) en de vallei van de Schelde (noordwesten). In het oosten zijn eolische afzettingen (zand tot silt) aanwezig uit het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en mogelijk uit het Vroeg-Holoceen, en/of uit het quartair, samen met fluviatiele afzettingen uit het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen). In het westen van het onderzoeksgebied komen dan weer fluviatiele afzettingen, afzettingen van het Holoceen en mogelijk van het Tardiglaciaal voor, samen met eolische afzettingen uit het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holoceen en/of hellingsafzettingen uit het quartair, gevolgd door fluviatiele afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen). Op sommige plekken kunnen deze karteereenheden echter ontbreken (3a). Dit stemt overeen met het valleigebied van de Schelde.

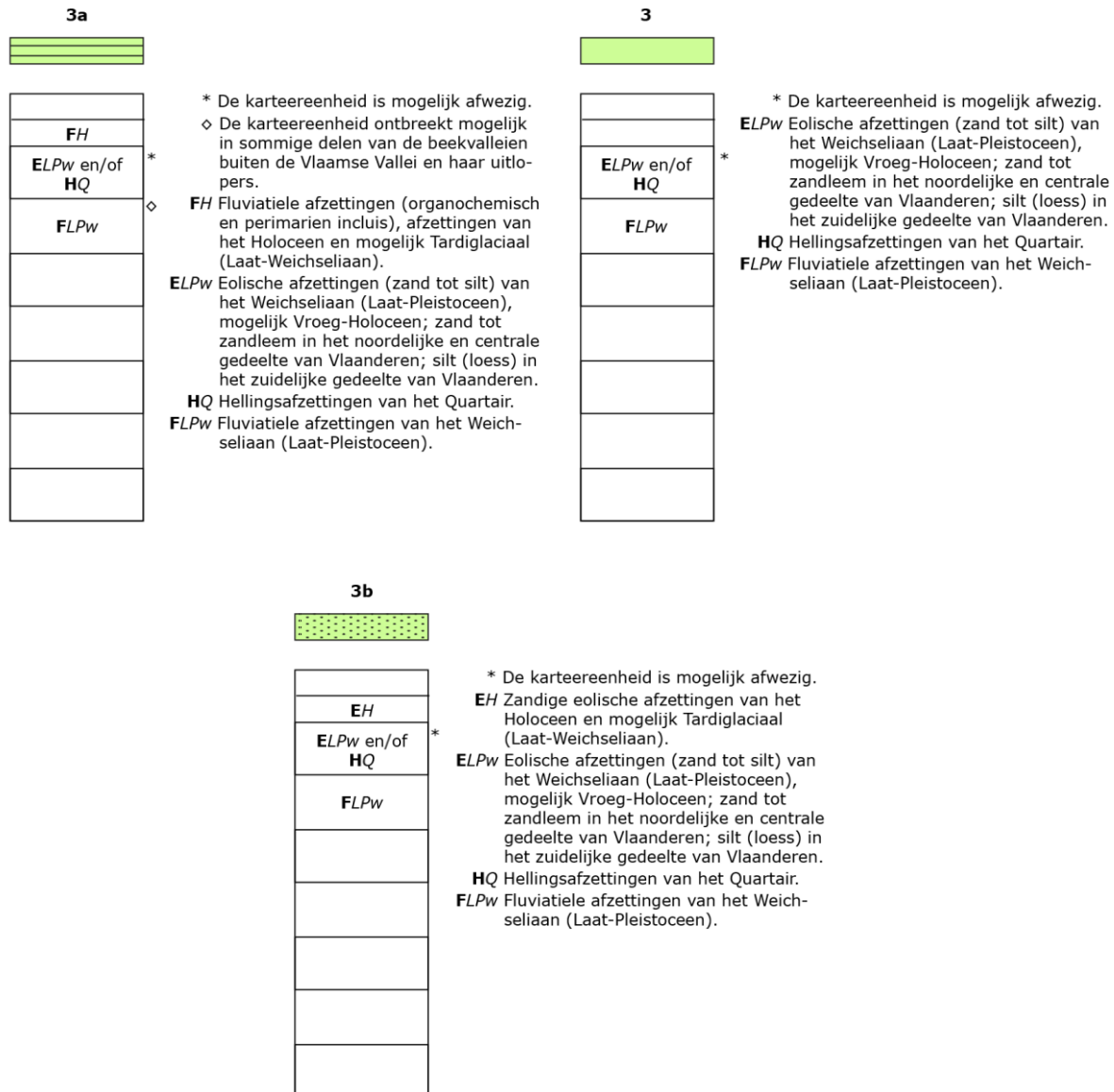
⁶ www.geopunt.be/kaart

Ten zuiden van het plangebied liggen zones waarin zandige eolische afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen) en mogelijk van het Vroeg-Holoceen voorkomen, gevolgd door eolische afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen), mogelijk Vroeg-Holoceen, en/of hellingsafzettingen uit het quartair, gevolgd door fluviatiele afzettingen van het Weichseliaan (Laat-Pleistoceen).⁷

Figuur 15: Quartaargeologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

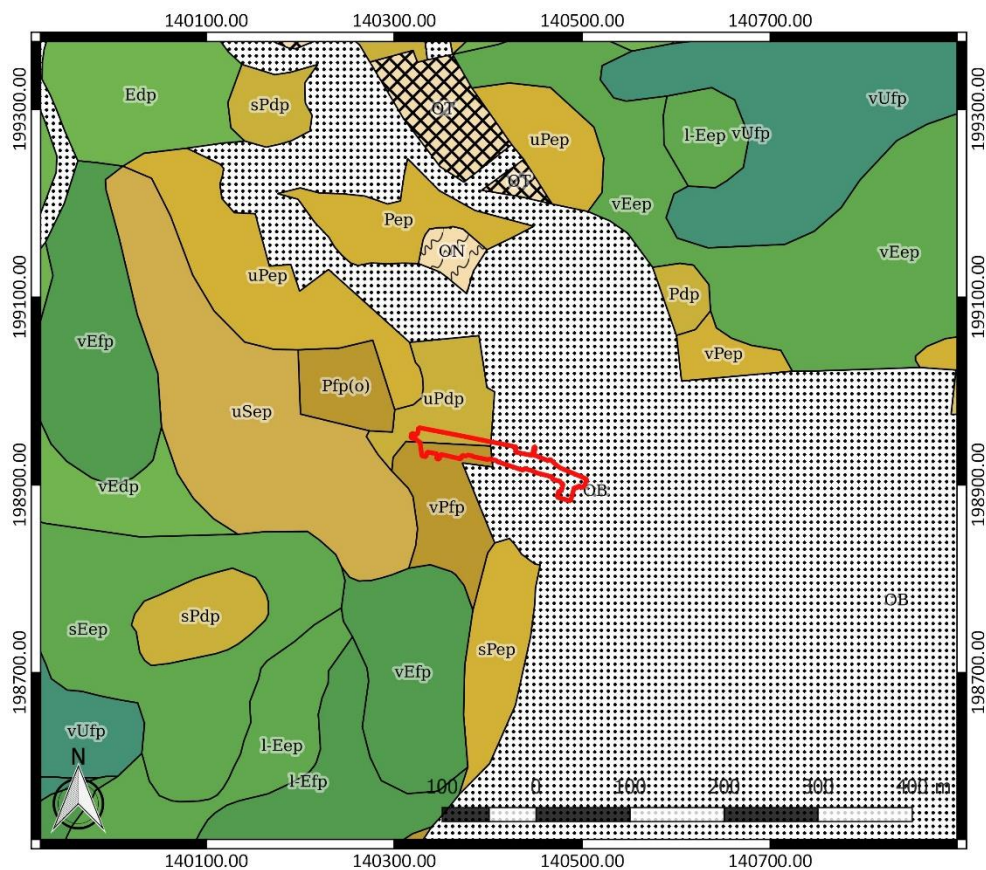
⁷ www.geopunt.be/kaart

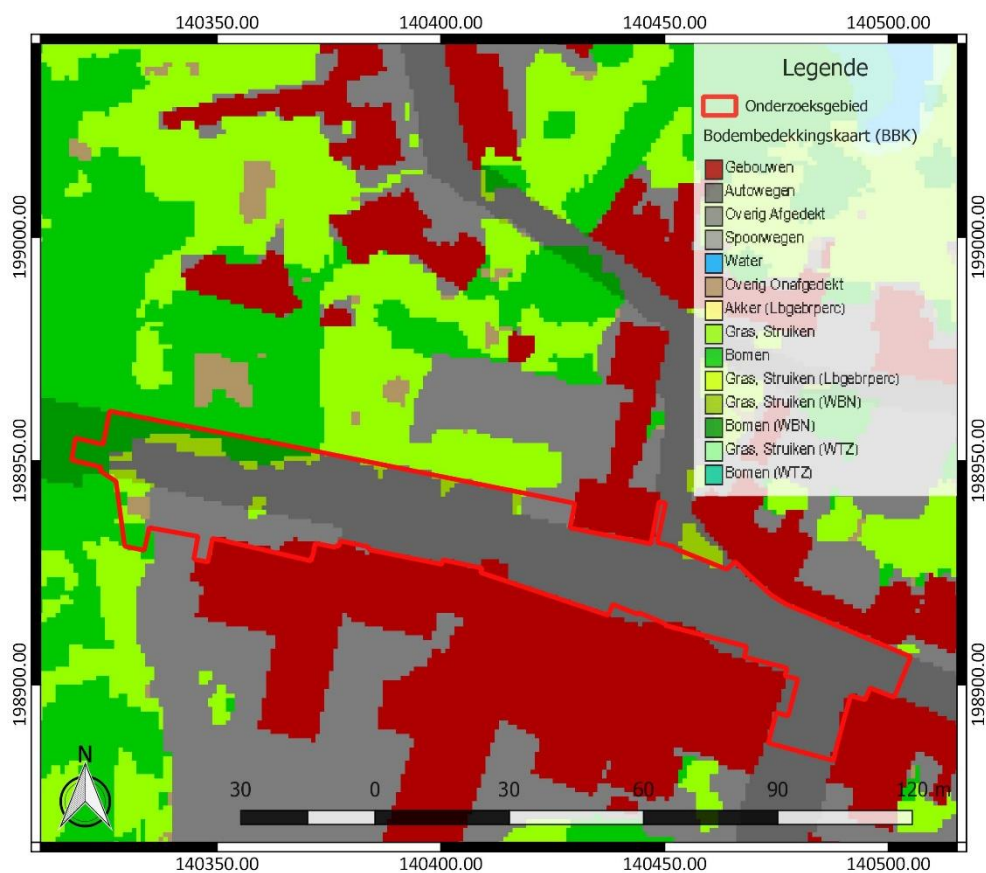
Figuur 16: Legende bij de quartairgeologische kaart (www.geopunt.be)

Op de bodemkaart (Figuur 17) is het oostelijk deel van het onderzoeksgebied ingekleurd als bebouwde zone (OB). In het westelijke deel komen twee bodemtypes voor, namelijk een matig natte licht zandleembodem zonder profiel (uPdp) met klei op geringe diepte (ondieper dan 75 cm), die zich verder uitstrekt naar het noorden, en een zeer natte licht zandleembodem zonder profiel (vPfp) met veen op geringe diepte (ondieper dan 75 cm), die zich uitstrekt naar het zuiden. Naar het noorden en het westen toe komen nattere bodemtypes voor zoals gleyige kleibodems zonder profiel (Edp), typerend voor het valleigebied, terwijl op de stuifzandrug in het oosten drogere bodemtypes zoals droge zandbodem met structuur B horizont (Zbb) of droge zandbodem zonder profiel (Zbp) aanwezig zijn.

Het onderzoeksgebied wordt op de bodemgebruikskaart voornamelijk ingenomen door verhardingen (overig afgedekt) en voor een klein deel door bomen en gras (Figuur 18). Momenteel is het terrein vooral verhard, zoals duidelijk te zien is op de recente luchtfoto (Figuur 10). De potentiële bodemerosiekaart geeft geen info over de erosiegevoeligheid van het onderzoeksgebied.

Figuur 17: Bodemkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 18: Bodemgebruiksk kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

2.4.2 Historische beschrijving van het onderzochte gebied

De middeleeuwse geschiedenis van Bornem is vrij onbekend. Vermoedelijk maakte Bornem aanvankelijk deel uit van de uitgestrekte bezittingen van de familie Berthout. Om hun toenemende macht te beperken, wezen de Duitse keizers het gebied mogelijk toe aan de prins-bisschoppen van Luik. Bornem groeide uit tot een allodiaal goed met onafhankelijk rechtsgezag en speciale privileges (charter van 1139). De kasteleinen van Gent werden heren van het Land van Bornem en bleven tot 1250 erfelijke leenheren. In 1250 werd het Land van Bornem verkocht aan de graven van Vlaanderen, die het in bezit hielden tot het einde van het ancien régime.⁸

Na onder het beheer te zijn geweest van verschillende families werd het Land van Bornem in 1586 verkocht aan Pedro Coloma, wiens naam verbonden is met de poging om Bornem opnieuw tot bloei te brengen. Zo zorgde hij door de aanleg van een sas in 1592 opnieuw voor een bevaarbare verbinding tussen de Schelde en de Oude Schelde. In 1658 werd Bornem door Filips II tot graafschap verheven. Tijdens de Franse Revolutie maakte Bornem deel uit van het Departement der beide Nethen en naderhand van het arrondissement Mechelen.⁹

Verschillende lokale plaatsnamen verwijzen naar een Frankische afkomst zoals Doregem, Miedegem (nu Boskant), Luipegem en Kaeneghem en ook Bornem. Volgens sommige auteurs zou Klein-Mechelen, het mahal of de vergaderplaats (meiveld) van de Franken uit Klein-Brabant geweest zijn, zoals Mechelen dat was voor een ander deel van Brabant.¹⁰

De Kasteelstraat zelf is nu een vrij lange straat vanuit het centrum van Bornem naar het kasteel van Marnix van Sint-Aldegonde. Oorspronkelijk was het een verbindingsdreef tussen de kerk en het kasteel.¹¹ De dreef werd aangelegd in 1596 door Pedro I Coloma (1556-1621), baron van Bornem van 1586 tot 1621, als verbinding tussen de dorpskern en het Kasteel van Bornem. Het was een rechte weg die vertrok aan de hoge boomgaard nabij het kasteel, tussen de polder van de Donk en de Brielen, en die doorliep tot aan het dorp. Voor de aanleg van de dreef ruilde en kocht de baron enkele stukken grond. Langs beide kanten van de dreef werd een doornhaag aangelegd en werden grachten gegraven.¹² Het grootste deel van de huidige weg loopt door het landschapsrelict 'Landschap van de oude Schelde tussen Bornem en Weert', een natuurgebied nabij de Oude Schelde in het grafelijk domein van Marnix van Sint-Aldegonde.¹³ Slechts nabij het centrum is er bebouwing langs de straat: het voormalige Godshuis Van Roie-Simon of het huidige AZ Rivierenland – Campus Bornem (Sint-Jozefkliniek).¹⁴

De oudste kaart die informatie verschaft over het onderzoeksgebied is de kaart van de Polders van de Donck, Luypegem en de Nieuwelanden, uit ca. 1596, afkomstig uit het Kasteelarchief Bornem (Figuur 19). Ze toont de nieuwe dreef, aangelegd onder Pedro I Coloma (1556-1621), baron van Bornem, als verbinding tussen het kasteel aan de Schelde (rechtsonder) en het dorpscentrum van Bornem (linksboven). Op deze kaart is de dreef geflankeerd door bomenrijen. Het is moeilijk te bepalen waar

⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Bornem [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/themas/13507> (geraadpleegd op 28 september 2020)

⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Bornem [online], <https://inventaris.onroenderfgoed.be/themas/13507> (geraadpleegd op 28 september 2020)

¹⁰ Gemeente Bornem 2020: Geschiedenis Bornem [online], <https://www.bornem.be/product/39/geschiedenis-bornem>

¹¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Bornem [online], <https://id.erfgoed.net/themas/665> (geraadpleegd op 28 september 2020)

¹² Hooghe *et al.* 2012, 18-19, 50-51

¹³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Bornem [online], <https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/10262> (geraadpleegd op 28 september 2020)

¹⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Bornem [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1899> (geraadpleegd op 28 september 2020)

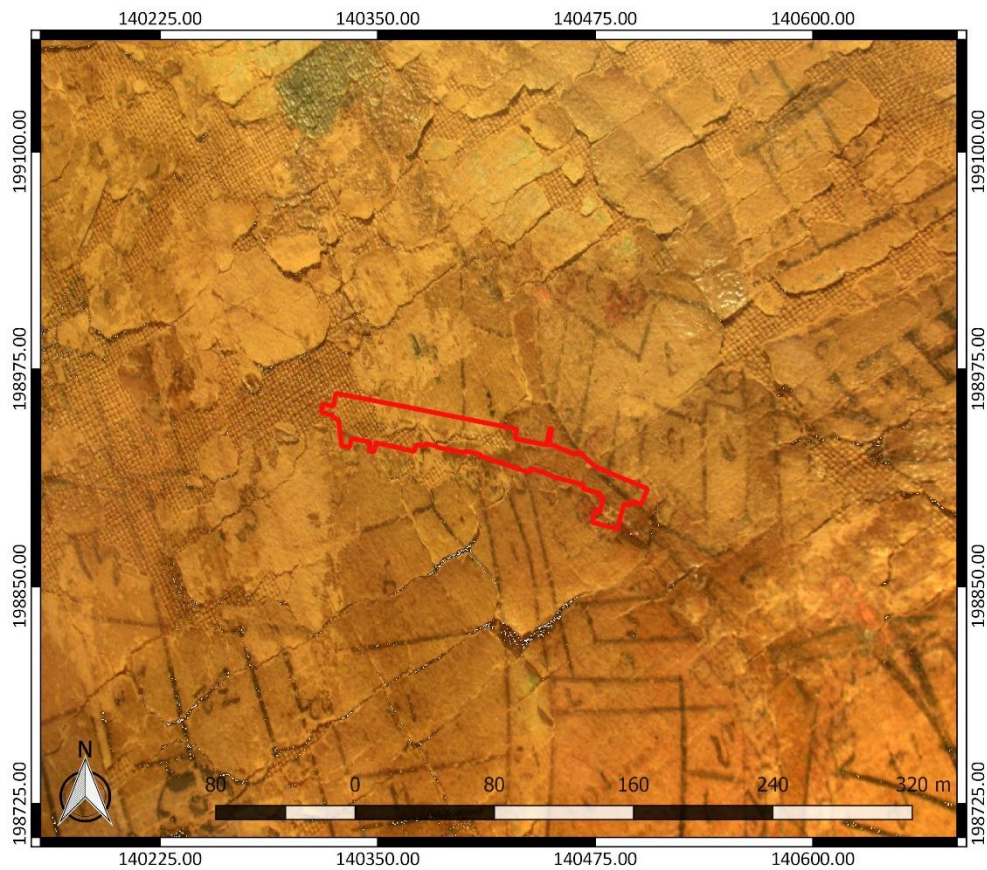
het onderzoeksgebied ter hoogte van de weergegeven dreef dient gesitueerd te worden. Omwille daarvan is het onderzoeksgebied er niet op aangeduid.

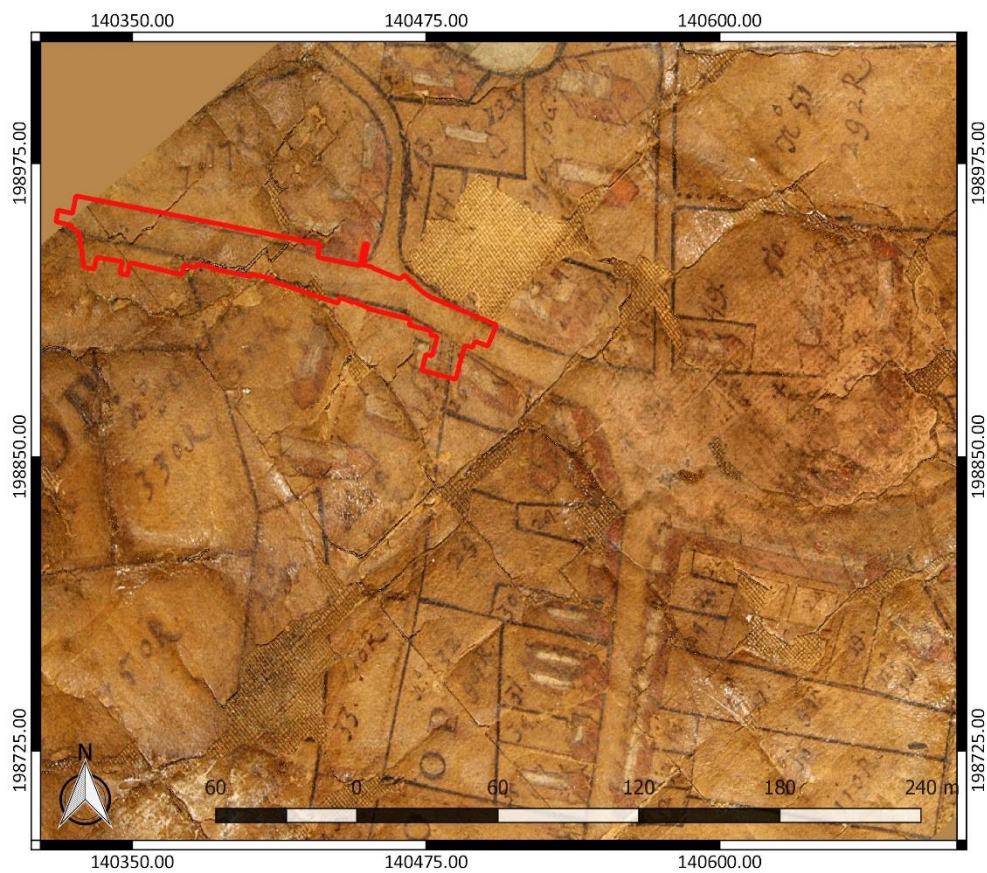
Figuur 19: De Nieuwe dreef op de kaart van de Polders van de Donck, Luypegem en de Nieuwelanden, ca. 1596 (Kasteelarchief Bornem - Hooghe *et al.* 2012, 50)

Er zijn twee 17de-eeuwse kaarten voor Bornem, waaronder de kaart van Jeremias Semeelen uit 1637 (Figuur 20). Jammer genoeg ligt het plangebied net ter hoogte van een deel van de kaart dat vrij sterk beschadigd is. De Achterweidestraat lijkt nog niet aanwezig. De huidige straat Rijkenhoek ten noorden van het onderzoeksgebied is wel te zien. Mogelijk is langs de zuidzijde van de Kasteeldreef reeds bebouwing aanwezig.

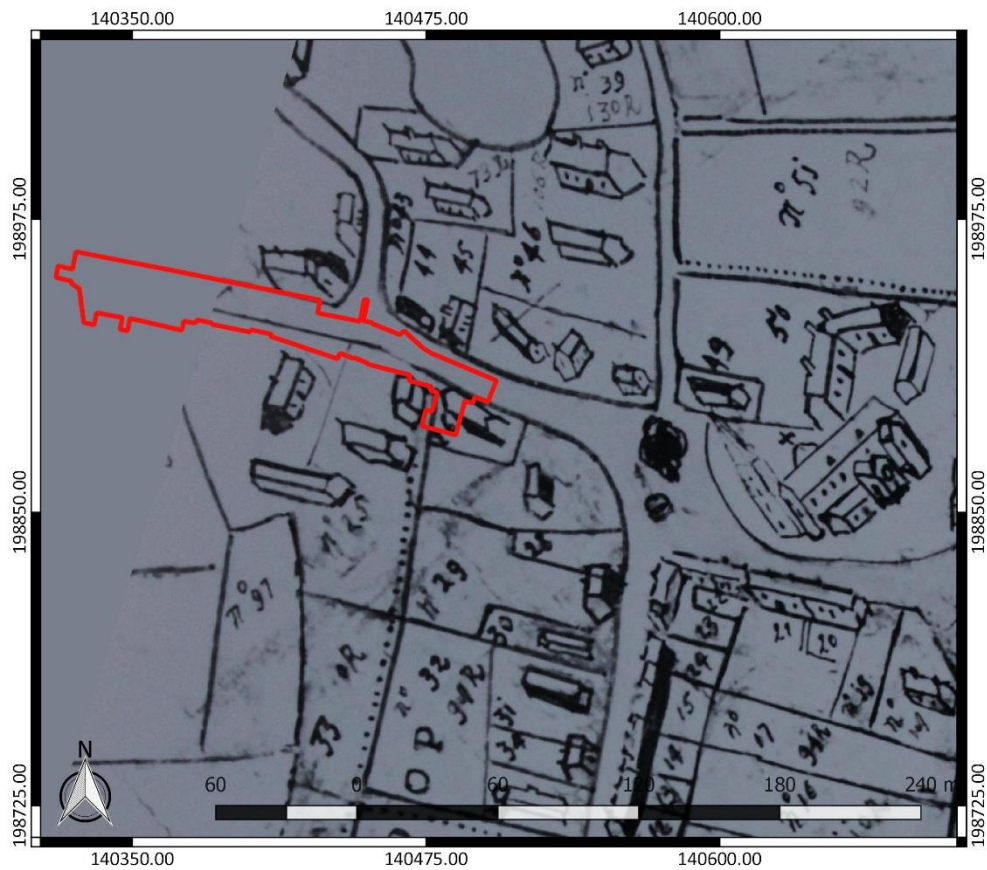
Een volgende 17de-eeuwse kaart waarop het onderzoeksgebied is weergegeven, is de kaart van het Land van Bornem van Pieter Meysmans uit 1678 (Figuur 21 en Figuur 22). Deze kaart is in betere staat en toont de Kasteelstraat, waar in het noorden de Rijkenhoek op aansluit. Ter hoogte van de Achterweidestraat is een wegel getekend. Langs beide zijden van het onderzoeksgebied zijn een aantal gebouwen aanwezig, waarvan een deel vermoedelijk deel uitmaakt van een boerderij.

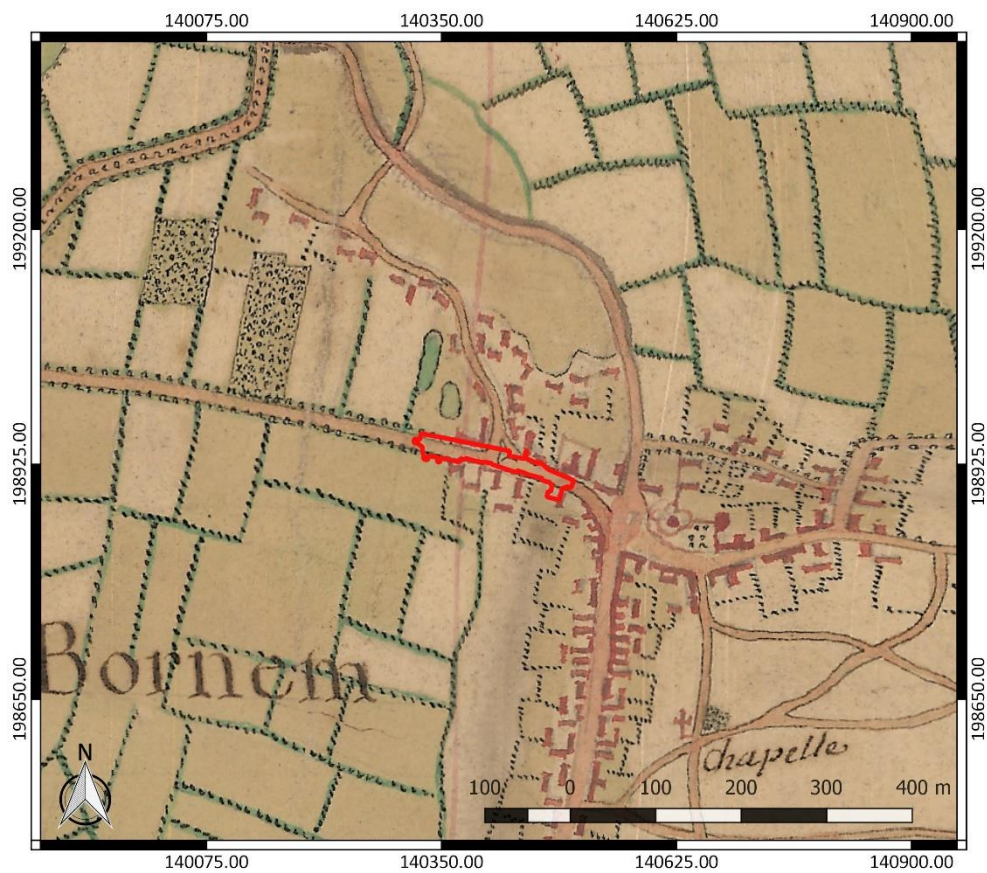
Figuur 20: Kaart van Jeremias Semeelen met aanduiding van het onderzoeksgebied (foto Jos Winckelmans)

Figuur 21: Kaart van het Land van Bornem van Pieter Meysmans met aanduiding van het onderzoeksgebied (foto Jos Winckelmans)

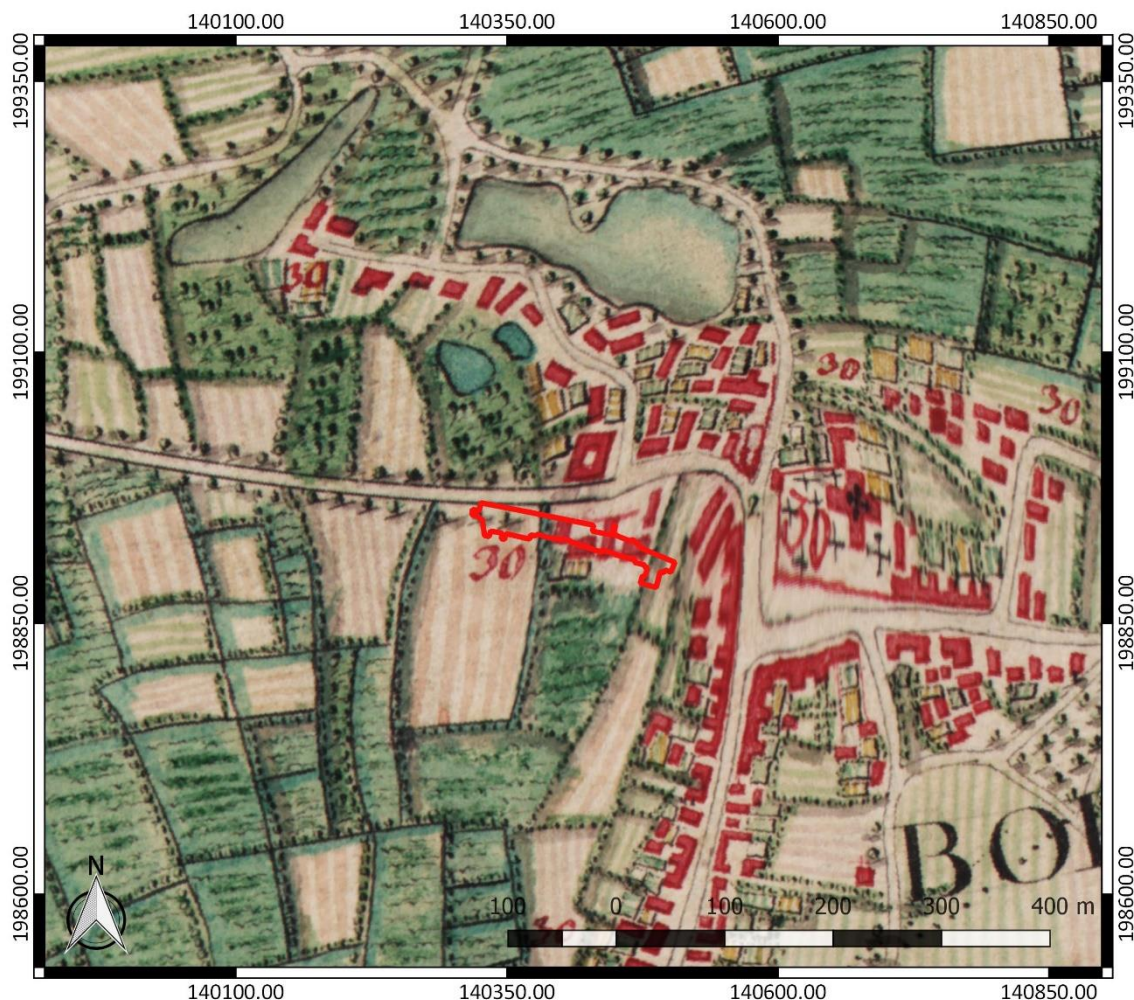
Figuur 22: Kaart van het Land van Bornem van Pieter Meysmans, bewerkt door Juliaan Maerevoet, met aanduiding van het onderzoeksgebied (foto Jos Winckelmans)

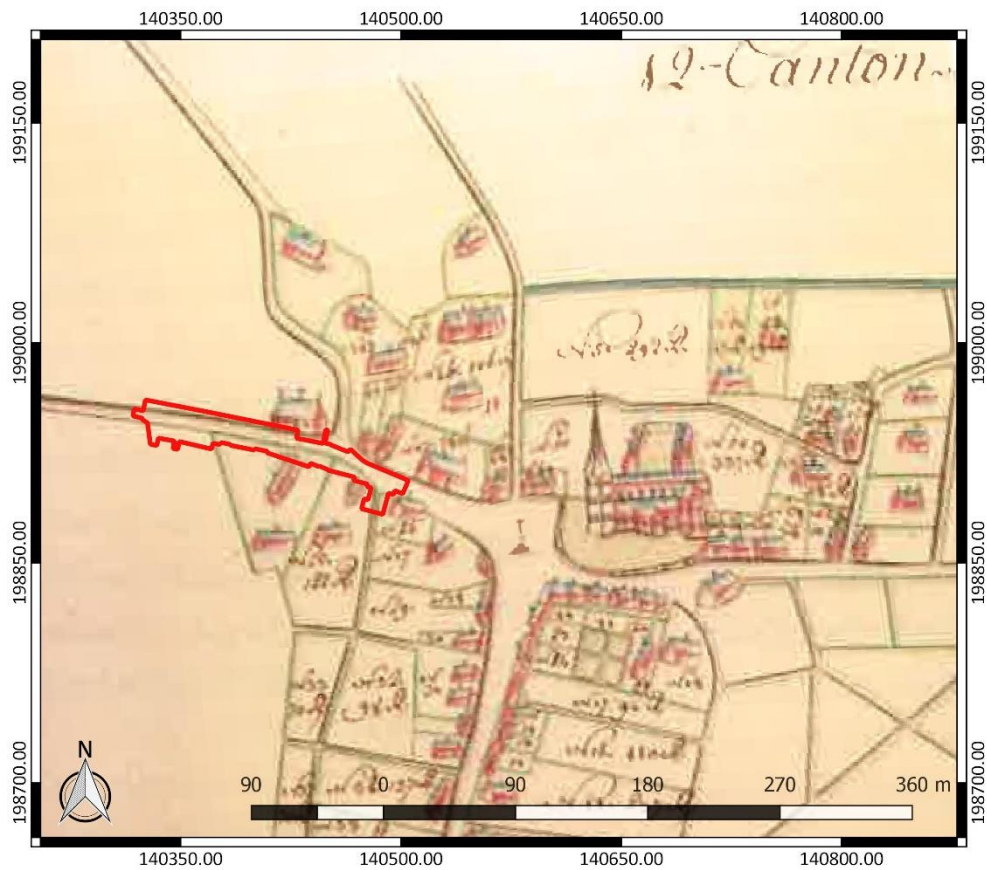
Figuur 23: Villaretkaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op de Villaretkaart (Figuur 23), genoemd naar Jean Villaret, ingenieur-geograaf bij het Franse hof en één van de makers (1745-1748), staat de Kasteelstraat afgebeeld als een weg die vertrekt in het centrum van Bornem. Aan beide zijden van het onderzoeksgebied zijn gebouwen aanwezig en ook de afsplitsing met de huidige Rijkenhoek is weergegeven. De huidige Achterweidestraat is niet aanwezig op de kaart. Meer naar het westen gaat de weg over in een dreef die richting het 'Chateau de Bornheim' aan de Oude Schelde loopt.

De Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden (Figuur 24), opgemaakt op initiatief van graaf de Ferraris (1771-1778), is niet accuraat getekend ter hoogte van het onderzoeksgebied. Bij deze kaart valt het huidige tracé van de Kasteelstraat niet samen met een wegtracé op de kaart. Dat er een afwijking is ontstaan bij het georefereren is aannemelijk, omwille van de vervorming die duidelijk zichtbaar is op de kaart. Pogingen om de kaart beter te georefereren veroorzaakten echter vervormingen op andere plekken op de kaart, waardoor er geen beter resultaat verkregen werd. We kunnen er van uitgaan dat de kaart iets meer naar het zuiden gesitueerd dient te worden, zodat het onderzoeksgebied ter hoogte van de weg komt te liggen. In het algemeen is een gelijkaardig beeld te zien als bij de Villaretkaart.

Figuur 24: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 25: Kaart van het 12de kanton van Bornem uit 1787 (Privéarchief Luc Rochtus - Hooghe et al. 2012, 313)

Figuur 26: Kaart van het 27de kanton van Bornem uit de "Caerte ofte Generaelen Metingh boeck der Prochie en Graefschappe van Bornhem en Marikerk" door A. Vertongen, 1787 (Privéarchief Luc Rochtus - Hooghe et al. 2012, 325)

De Kaart van het 12de kanton van Bornem uit 1787 (Figuur 25) toont wel een duidelijk beeld van de situatie op het einde van de 18de eeuw. Deze sluit vrij goed aan bij die uit de latere 17de eeuw (zie hoger). Ter hoogte van het onderzoeksgebied zijn beide zijden van de weg bebouwd. Enkel langs het westelijke deel van het onderzoeksgebied is er geen bebouwing aanwezig. De Kaart van het 27^e kanton van Bornem uit de “Caerte ofte Generaelen Metingh boeck der Prochie en Graefschappe van Bornhem en Marikerk” door A. Vertongen stamt eveneens uit 1787. De Kasteelstraat wordt beschreven als “De Bornhem Dreve” (Figuur 26). Ook hier is bebouwing aanwezig langs het oostelijke deel van de kasteeldreef.

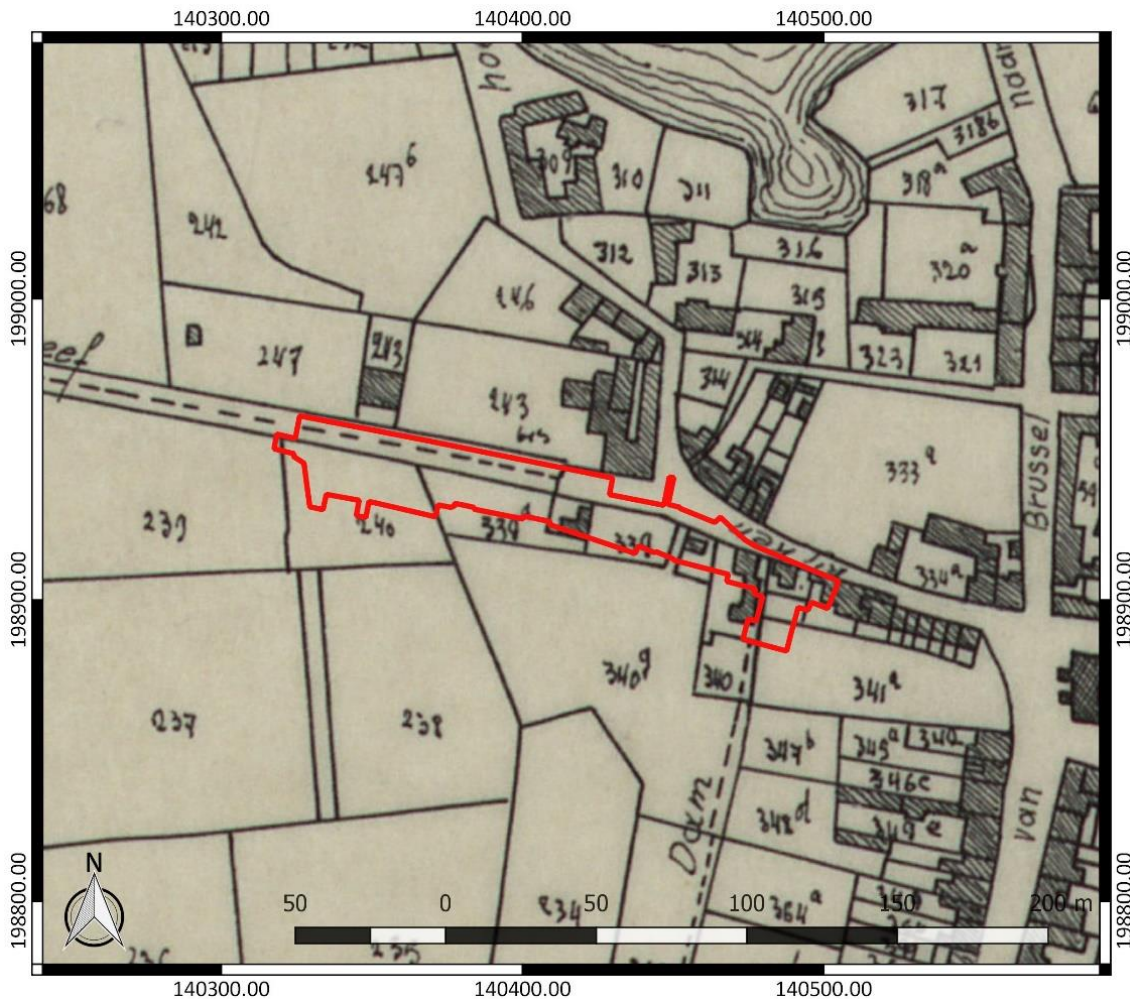
De kadastrale atlas van de gemeente Bornem door de landmeters Gigault en F. Lebrun (1807) toont een duidelijk beeld van de situatie aan het begin van de 19de eeuw (Figuur 27). De Kasteelstraat is aan de westzijde omzoomd met bomen en vermoedelijk ook voorzien van langsgrachten, zoals dat nog steeds het geval is voor het deel van de kasteeldreef ten westen van het onderzoeksgebied. Ten noorden van het onderzoeksgebied zijn siertuinen afgebeeld. De bebouwing langs het onderzoeksgebied is sterk afgenomen. Vooral ten zuiden van het onderzoeksgebied, ten westen van de Achterweidestraat, is de bebouwing, op één gebouw na, verdwenen. Dit gebouw situeert zich binnen de grenzen van het onderzoeksgebied. Voornamelijk langs het oostelijke deel van de noordelijke zijde zijn gebouwen aanwezig.

Op de Atlas der Buurtwegen (1841) is de situatie ten opzichte vroege 19de eeuw ietwat gewijzigd (Figuur 28). De Kasteelstraat draagt er ter hoogte van de dreef in het kasteeldomein de naam “Chemin nr. 54”, terwijl het stuk in het centrum de naam “Chemin nr. 12” krijgt. Dit is de naam van het wegtracé van de huidige Rijkenhoek. Het toponiem “Rykenhoek hameau” is ten noorden van het onderzoeksgebied weergegeven. Het westelijke deel van de Kasteelstraat binnen het onderzoeksgebied is smaller dan het oostelijke deel dat aansluit bij het dorpscentrum. Langs de eigenlijke weg of dreef binnen het westelijke deel van het onderzoeksgebied, is langs beide zijden een parallelle strook weergegeven waar zich, afgaande op de hoger besproken kadastrale atlas van de gemeente Bornem door de landmeters Gigault en F. Lebrun, vermoedelijke bomenrijen en langsgrachten bevonden. De bebouwing rondom het onderzoeksgebied is enigszins toegenomen. Enkele gebouwen bevinden zich in het zuiden van het terrein. Een gelijkaardig beeld is te zien op de Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp (1842-1879). Het westelijke deel van het onderzoeksgebied is benoemd als Kasteeldreef en het oostelijke deel van de huidige Kasteeldreef is benoemd als Rijkenhoekstraat. De Achterweidestraat is benoemd als “D’helft Dam” (Figuur 29).

Figuur 28: Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

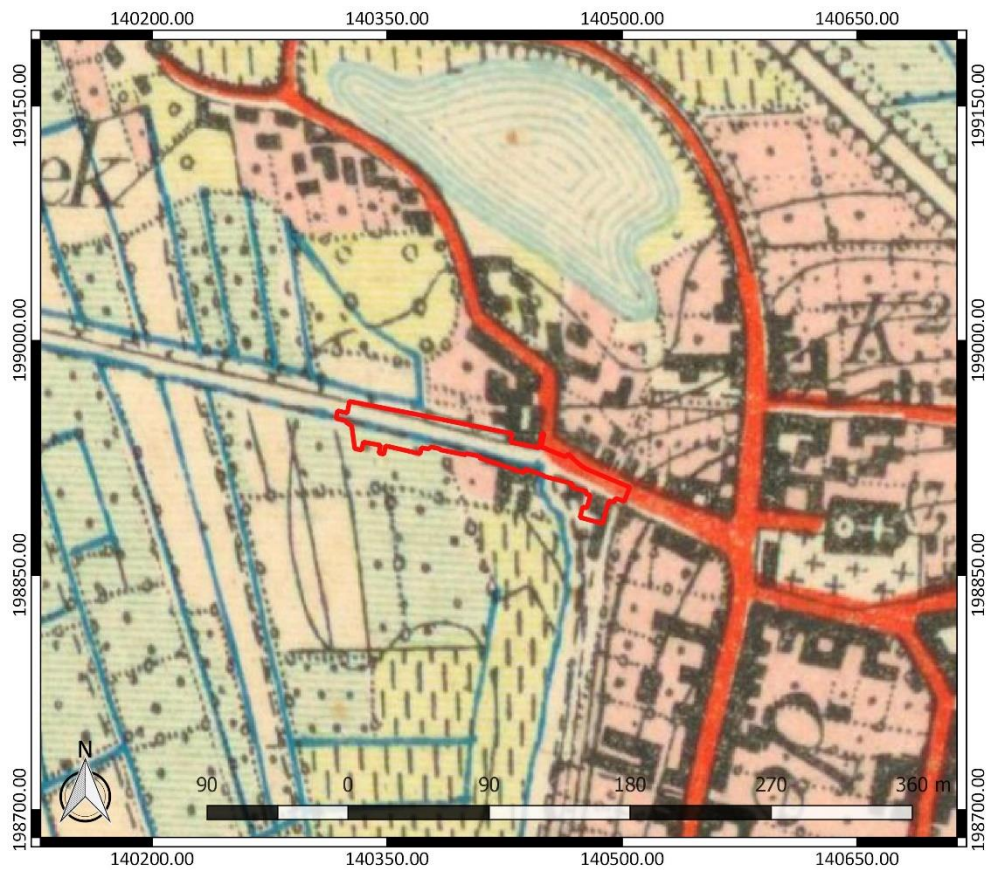

Figuur 29: Atlas cadastral parcellaire de la Belgique van Popp met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

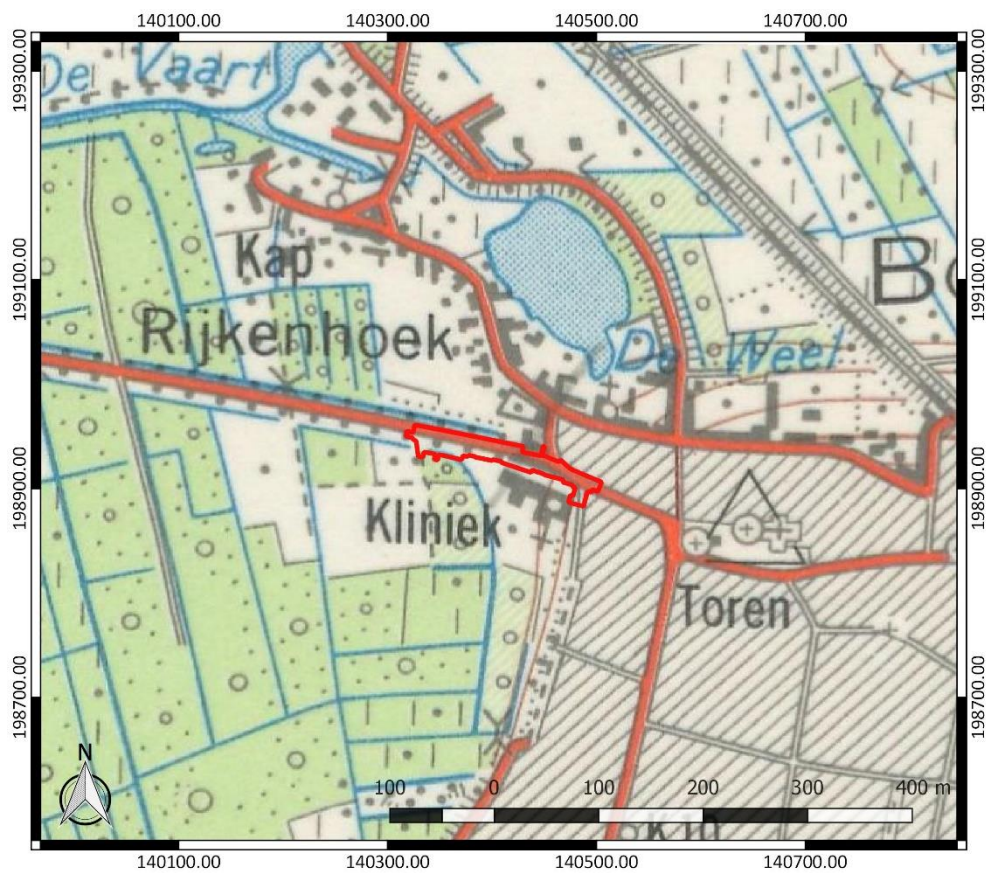
Op de topografische kaart uit 1892 (Figuur 30) en diegene uit 1969 (Figuur 31) verandert er binnen het onderzoeksgebied zelf weinig. Deze kaarten en ook de volgende luchtfoto's uit 1971 (Figuur 32) en uit de periode 1979-1990 (Figuur 33) tonen wel de ontwikkeling van de Achterweidestraat en de bebouwing rondom het onderzoeksgebied. De Achterweidestraat zal in die periode van een weg tot een weg evolueren. Het godshuis Van Roie-Simon, gesitueerd ten zuiden van het onderzoeksgebied, op de hoek van de Kasteelstraat met de Achterweidestraat, werd tussen 1941 en 1951 opgetrokken.¹⁵

Later werd dit de Sint-Jozefkliniek en op heden het AZ Rivierenland – campus Bornem. De luchtfoto's uit 1971 en uit 1979-1990 tonen verder nog de groei van het ziekenhuis. Recent is dit ziekenhuis uitgebreid met een nieuwe vleugel langsheen de Kasteelstraat en de Achterweidestraat. Op de recente luchtfoto is te zien dat het verharde deel van de Kasteelstraat is uitgebreid, waardoor ook het westelijke deel van het onderzoeksgebied verhard is geworden (Figuur 10).

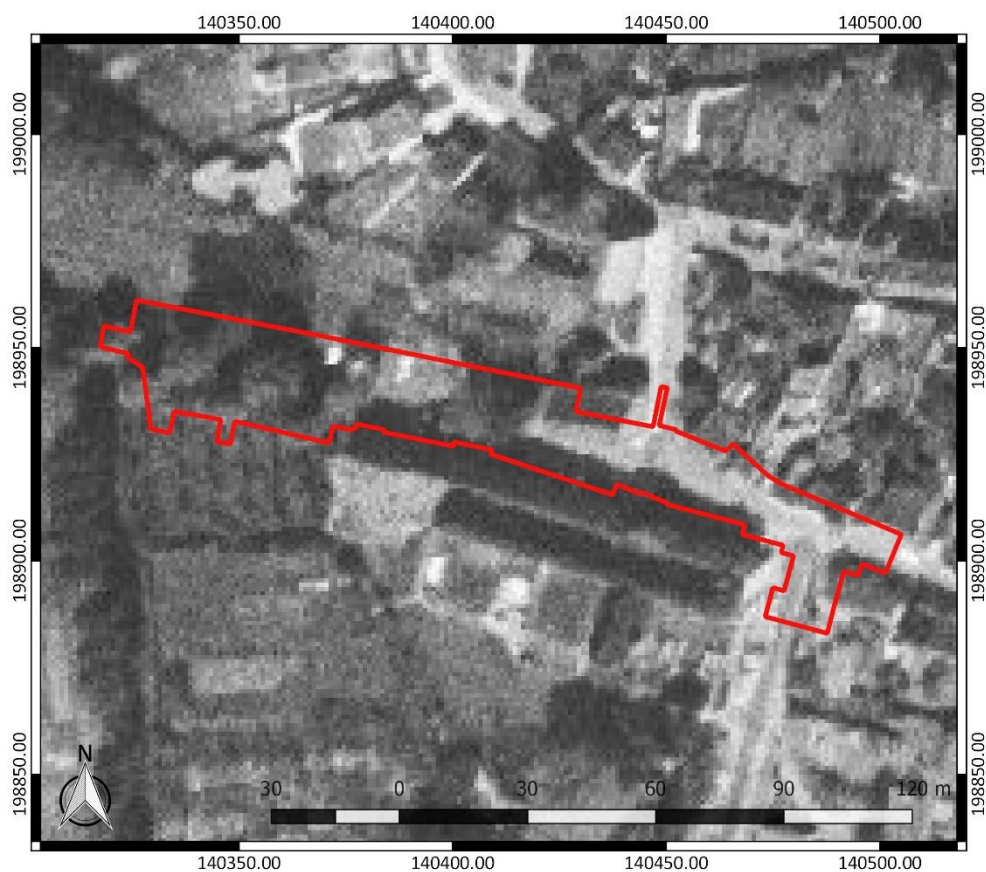
¹⁵ <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/1899>

Figuur 30: Topografische kaart uit 1892 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Figuur 31: Topografische kaart uit 1969 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.cartesius.be)

Figuur 32: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Figuur 33: Luchtfoto uit 1979-1990 met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Er zijn een schilderij en enkele oudere foto's bewaard van de Kasteelstraat ter hoogte van het onderzoeksgebied. Het schilderij geeft een zicht weer van de Kasteelstraat in de richting van het dorpscentrum van voor de oprichting van het godshuis (Figuur 34). Ook de twee oudste foto's die opgenomen zijn, geven deze situatie weer (Figuur 35 en Figuur 36). Het oostelijke deel van de huidige Kasteelstraat was voorzien van een kasseiverharding. Het andere deel was vermoedelijk onverhard, zoals dat voor de Kasteelstraat ten westen van het onderzoeksgebied nog steeds het geval is. Er zijn ook foto's beschikbaar van na de oprichting van de Sint-Jozefkliniek (Figuur 37 en Figuur 38). Op dat moment is het verharde deel van het onderzoeksgebied nog steeds voorzien van een kasseiverharding. Momenteel bestaat de verharding uit klinkers, tegels en asfalt en is ze ter hoogte van het onderzoeksgebied voorzien van riolering (Figuur 4).

Figuur 34: De kasteelstraat ter hoogte van het onderzoeksgebied met achteraan het centrum van Bornem met het voormalige gemeentehuis (Landhuis) en de kerk (situatie 1920, schilderij gedateerd 1938) (foto Jos Winckelmans)

Figuur 35: De kasteelstraat (voorheen Rijkenhoekstraat) met tussen de herberg en het witte gebouw de Achterweidestraat als wegel (ongedateerd, voor 1951) (foto Jos Winckelmans)

Figuur 36: De Kasteelstraat (voorheen Rijkenhoekstraat) met op de achtergrond de kasteeldreef omzoomd met bomen (ongedateerd, voor 1951) (foto Jos Winckelmans)

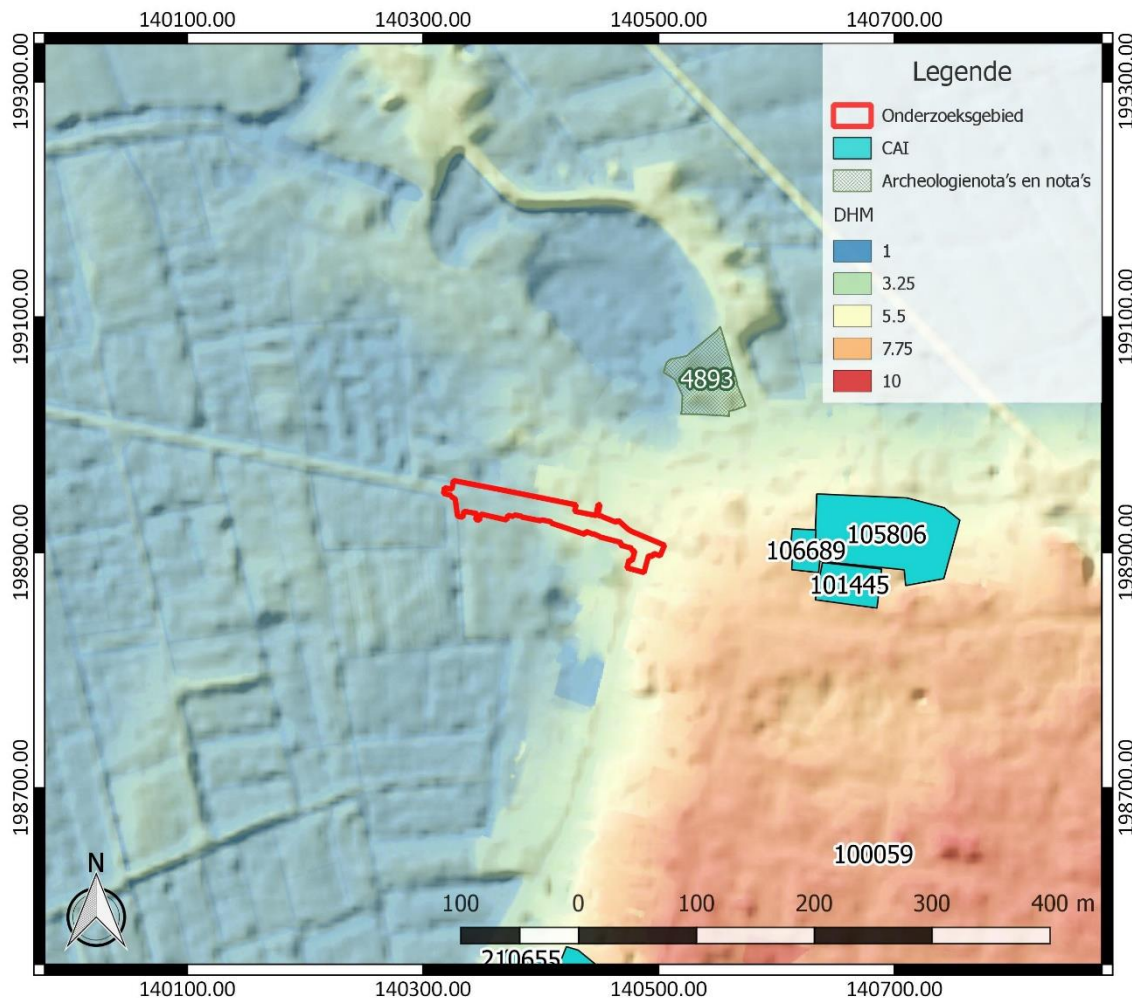
Figuur 37: De kasteelstraat ter hoogte van het onderzoeksgebied met rechts de Sint-Jozefkliniek en achteraan het centrum van Bornem met het voormalige gemeentehuis (Landhuis) (ongedateerd, na 1951) (foto Jos Winckelmans)

Figuur 38: De kasteelstraat met links de Sint-Jozefkliniek en achteraan de dreef met bomenrijen (ongedateerd, na 1951) (foto Jos Winckelmans)

2.4.3 Het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

De Centrale Archeologische Inventaris (CAI) vermeldt een aantal locaties in de omgeving van het onderzoeksgebied waar archeologische resten gekend zijn (Figuur 40). De in de nabijheid gelegen archeologische waarden en de locaties met een gelijkaardige landschappelijke ligging worden besproken. Ze zijn het relevantste om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten.

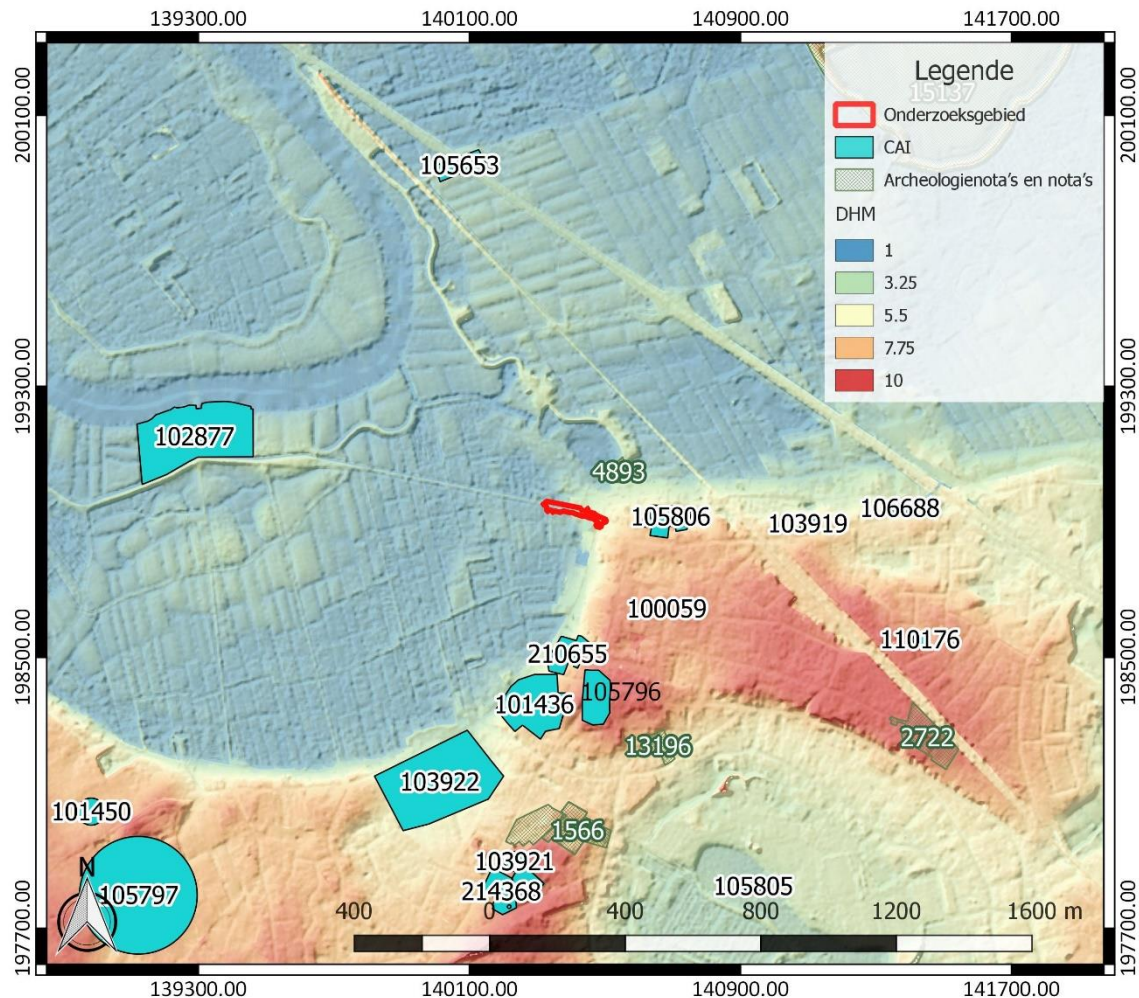

Figuur 39: Detailkaart Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied
(<https://geo.onroerenderfgoed.be/>), weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DHM 5 m

Nabij het onderzoeksgebied, op de zandrug, ontstond het historisch centrum van Bornem. Enkele CAI-locaties in het dorpscentrum liggen circa 130 m ten oosten van het onderzoeksgebied (Figuur 39). In de eerste plaats gaat het om de parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Leodegarius. Reeds in 1101 is er sprake van een kerk, vermoedelijk ter plaatse van een oudere kapel, in de bevestiging van de schenkingsakte van Wenemaar, kastelein van Gent, waarbij de kerk haar vrijheid krijgt. De kerk was immers verbonden aan een abdij van reguliere kanunniken van Sint-Augustinus (CAI101445). Een deel van de kloosterkerk diende als parochiekerk en was sinds 1253, ter hoogte van de communiebank, afgescheiden door een muur, die pas in 1603 werd gesloopt. De kerk werd circa 1164 gedeeltelijk door brand vernield. De oorsprong van de romaanse kerk wordt gesitueerd in de 12de eeuw.¹⁶

¹⁶ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: O.-L.- Vrouw en Sint Leodegariuskerk [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/101445> (Geraadpleegd op 1 oktober 2020); Kennes, Hilde: Parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Leodegarius: crypte [online], <https://id.erfgoed.net/teksten/165050> (geraadpleegd op 01-10-2020)

De vroegere abdij van reguliere kanunniken, reeds vermeld in een oorkonde van 1101, werd in 1120 verenigd met Affligem tot Priorij van Bornem. Tijdens de Franse periode werd de abdij afgeschaft (1796) en in 1842 werd er een meisjesschool opgericht binnen de gebouwen (CAI ID 105806).¹⁷ De pastorie Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Leodegariusparochie sluit hier ook bij aan. Deze werd gebouwd omstreeks 1775.¹⁸ In de Kapelstraat, op ca. 300 m ten zuidoosten van het onderzoeksgebied staat een neogotische kapel toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw, van 1897, ter vervanging van een oudere 17de-eeuwse Kapel O.-L.-V. van Goede Wil (CAI ID 100059).¹⁹

Figuur 40: Overzichtskartaal Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van het onderzoeksgebied (<https://geo.onroenderfgoed.be/>), weergegeven op het DTM 1 m en Hillshade DTM 5 m

¹⁷ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Priorij van Bornem (Instituut van O.-L.-Vrouw Presentatie) [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105806> (Geraadpleegd op 28 september 2020)

¹⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Kardinaal Cardijnplein 7 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/106689> (Geraadpleegd op 28 september 2020); Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Pastorie Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Leodegariusparochie [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1889> (Geraadpleegd op 01-10-2020)

¹⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Kapel O.-L.-V. van Goede Wil [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/100059> (Geraadpleegd op 28 september 2020); Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Neogotische kapel [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1887> (Geraadpleegd op 01-10-2020)

Op circa 100 m ten noordoosten van het onderzoeksgebied werd een archeologienota opgesteld voor een terrein aan de Temsesteenweg (ID 4893). De archeologienota adviseert verder archeologisch vooronderzoek voorafgaand aan de ontwikkeling van het terrein.²⁰

Op of op de noordelijke flank van de zandrug zijn er nog verschillende CAI-locaties aanwezig (Figuur 40). Tussen de huidige Broekstraat en de Hingenesteenweg bevindt zich het Kasteel Hemelhof, dat bestaat uit een 19de-eeuws luthof. Op deze locatie bevond zich een alleenstaande hoeve (CAI ID 103919).²¹ In de Broekstraat ligt ook het Pottenhuys, een 17de-eeuwse pottenbakkerij (CAI ID 106688). Het huis stamt uit circa 1642 en is mogelijk verhoogd en inwendig aangepast circa 1773, toen het gebouw verkocht werd. Het gebouw was lange tijd in gebruik als pottenbakkerij en herberg "In het Muizennestje".²²

Ter hoogte van de Houtenmolenstraat, ten zuidoosten van het onderzoeksgebied, stond tot net na de Tweede Wereldoorlog een houten banmolen. De oudste vermelding gaat terug tot 1325. De molen is afgebrand, maar heropgebouwd in 1586-1587 (CAI ID 110176/ ID: 106007).²³ Meer naar het zuiden, binnen het centrum van Bornem, zijn dan weer kelders gevonden, op het kruispunt van de Boomstraat, de Puursesteenweg, de Sint-Amandsesteenweg en de Kloosterstraat (Warregaren), die vermoedelijk behoren tot de oudste dorpskern van Bornem. Onder een brandlaag zijn ceramiek en botmateriaal teruggevonden. Tijdens de Boerenkrijg van 1798 was het een plaats waar de verzetslui zich verschansten tegen de aanval van de Fransen (CAI ID 105796).²⁴ Verder naar het zuiden is aan de Steenmolenweg een 18de-eeuwse stenen graanwindmolen bekend uit 1786, die werd afgebroken in 1944 (CAI ID 103921)²⁵ en in diezelfde buurt zijn ook bunkers uit de Tweede wereldoorlog bij de Barelveldweg bekend. Het gaat om bunkers van de Sudabschnitt type VI "U" en type IX "IB". Ze zijn echter niet meer in het landschap zichtbaar. Proefsleuvenonderzoek aan de Sint-Amandsesteenweg bracht wel de vermoedelijke restanten van het loopgravenstel dat bij de bunkers hoorde aan het licht (CAI ID 214368 en CAI ID 213042).²⁶ In diezelfde straat is een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd waarbij recente greppels en grachten werden aangetroffen. (ID 5823).²⁷ Het gebied is ondertussen aangeduid als een gebied waar geen archeologie voorkomt.

Vlakkij, in de Barelstraat, werden archeologienota's opgemaakt voor een terrein dat verkaveld wordt (ID 1566). Hier wordt verder vooronderzoek met proefsleuven geadviseerd, op basis van het archeologisch potentieel in de regio met vondsten uit de steentijd, de bronstijd, de Romeinse tijd, de

²⁰ Acke *et al.* 2017, 40-41

²¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Kasteel Hemelhof [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/103919> (Geraadpleegd op 28 september 2020); Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Kasteel Hemelhof [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1883> (Geraadpleegd op 01-10-2020)

²² Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Pottenhuys [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/106688> (Geraadpleegd op 28 september 2020); Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Woning Pottenhuys [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1876> (Geraadpleegd op 01-10-2020)

²³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Houtenmolenstraat I [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/110176> (Geraadpleegd op 28 september 2020)

²⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Warregaren [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105796> (Geraadpleegd op 28 september 2020)

²⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Steenmolenweg I [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/103921> (Geraadpleegd op 29 september 2020)

²⁶ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Sint-Amandsesteenweg [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/214368> (Geraadpleegd op 28 september 2020); Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Barelveldweg bunkers [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/213042> (Geraadpleegd op 29 september 2020)

²⁷ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Barelveldweg 22 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/223829> (Geraadpleegd op 29 september 2020)

middeleeuwen, de nieuwe tijd en nieuwste tijd.²⁸ Ook voor de uitbreiding van een bestaand grootwarenhuis (ID 1620) is een archeologienota opgemaakt. Door de aard van de werken waarbij slechts een relatief kleine oppervlaktes verstoord wordt, is hier geen vervolgonderzoek geadviseerd.²⁹

Ten zuiden van het onderzoeksgebied ligt motte den Dulft (CAI ID 101436). De huidige toren zou opgetrokken zijn in 1802, nadat de oudere toren afgebroken was in 1798. Sommige auteurs suggereren een Romeinse occupatie.³⁰ De benaming van de site is vermoedelijk afgeleid van de familie Van der Delft, die in de 14de eeuw eigenaar was van dit domein. Van de motte, eertijds omgracht en geïntegreerd in het verdedigingssysteem van Bornem, rest enkel de kunstmatig opgeworpen heuvel, die sterk begroeid is. Het zogenaamd "Kasteel Dulft", oorspronkelijk als neerhof horend bij de motte, werd voor het eerst vermeld als hoeve in 1355.³¹

Iets verder naar het zuidwesten bevindt zich de Sint-Bernardusabdij, gesticht in 1603, vanaf 1658 bekend als het 'Engels Klooster' (CAI ID 103922). In 1768 werd het afgebroken en heropgebouwd. In 1833 werd de abdij de cisterciënzerabdij St-Bernardus. Het terrein is tussen de Kloosterstraat en de Sint-Amandesesteeweg nog steeds ommuurd en de oorspronkelijke toegang was de Bospoort in het zuiden.³² Meer naar het zuidwesten is een toevalsvondst gedaan van een ongedateerde gemetselde silo-achtige structuur (CAI ID 105797).³³

Wat betreft de oudere sporen gesitueerd aan de rand van de stuifzandrug, zijn op de hoek van de Kloosterstraat met de Achterweidestraat verschillende sporen uit meerdere periodes teruggevonden. Het gaat om een kuil met een fragment van een Romeinse tegula en losse vondsten van fragmenten tegulae en imbrices uit de Romeinse tijd. Er werden ook greppels uit de nieuwe tijd vastgesteld en niet dateerbaar handgevormd aardewerk, technische waar uit de metaaltijden en rood aardewerk uit de volle middeleeuwen (CAI ID 210655).³⁴ Ook elders op de zandrug zijn er aanwijzingen voor de aanwezigheid van menselijke aanwezigheid in of voor de middeleeuwen. Bij veldkartering op de zandrug zijn losse vondsten aangetroffen uit de steentijd, de metaaltijden (ijzertijd), de Romeinse tijd en de vroege en volle middeleeuwen (CAI ID 101450).³⁵

Het onderzoeksgebied ligt voornamelijk in de Scheldevallei. Ook binnen dit nattere gebied zijn archeologische waarden gekend. Volledig binnen de Scheldevallei ligt het Kasteeldomein Marnix van Sint-Aldegonde (CAI ID 102877). Het is een dubbel omgracht kasteel, gelegen in het noordoosten van het grafelijk domein langs de Oude Schelde. De overlevering maakt gewag dat dit kasteel teruggaat op een ronde wacht-of uitkijktoren gebouwd in de Scheldemeander op een donk tijdens de Romeinse tijd. Daar zijn tot op vandaag geen concrete aanwijzingen voor. Literatuurbronnen vermelden wel een feodale burcht uit de 9de - 10de eeuw als een verdedigingsstoren tegen de invallen van de Noormannen. Deze burcht werd de verblijfplaats van de heren van Bornem. In 1586 werd het goed aangekocht door

²⁸ Acke *et al.* 2016, 34-35; Bartholomieux *et al.* 2018, 35

²⁹ Bruggeman/Reyns 2016, 30

³⁰ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Kasteel Dulft [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/101436> (Geraadpleegd op 28 september 2020)

³¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: [online] <https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/106091> (Geraadpleegd op 28-09-2020); Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Kasteel Dulft [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/101436> (Geraadpleegd op 28-09-2020)

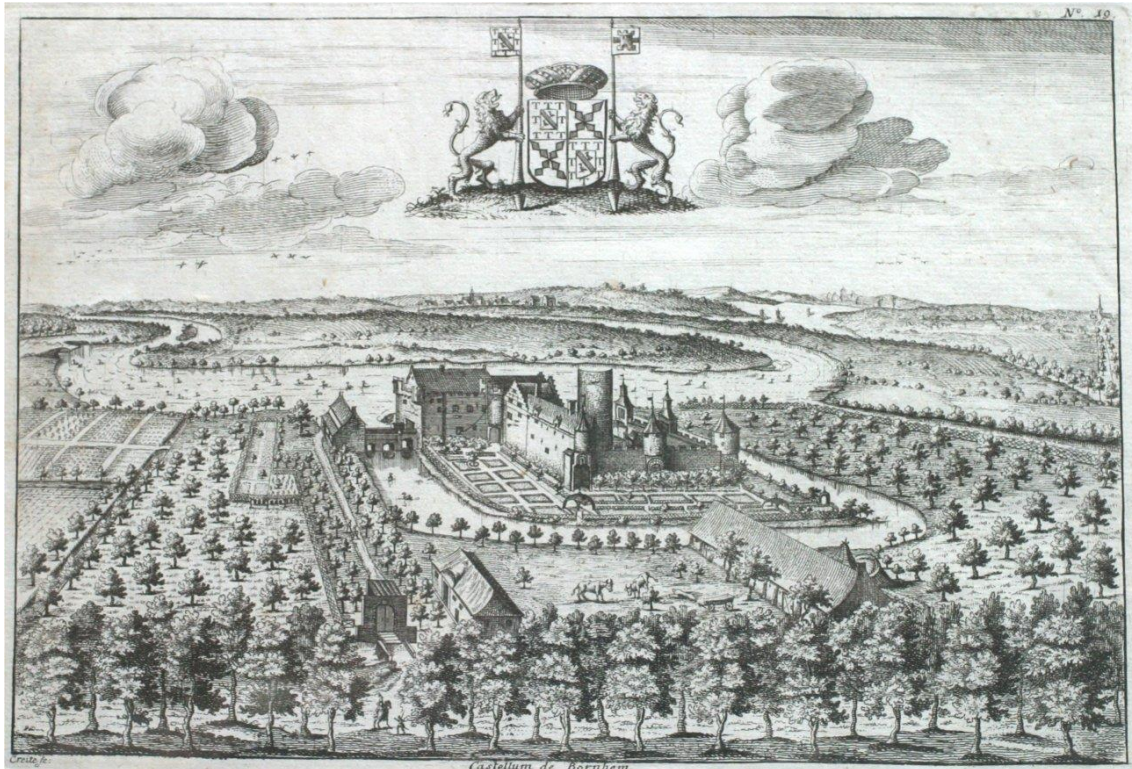
³² Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Sint-Bernardusabdij [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/103922> (Geraadpleegd op 28 september 2020)

³³ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Brandheide [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105797> (Geraadpleegd op 28 september 2020)

³⁴ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Kloosterstraat [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/210655> (Geraadpleegd op 28 september 2020)

³⁵ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Luippegem 1 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/101450> (Geraadpleegd op 28 september 2020)

Pedro Coloma, die het kasteel liet verbouwen tot een aangenaam lusthof in renaissancestijl. De vermelde toren werd samen met een deel van de ringmuur gesloopt in 1687. De Gravure van Sanderus in *Flandria Illustrata* (1641) geeft een goed beeld van het toenmalige kasteel (Figuur 41). Vanaf 1780 werd het kasteel en domein eigendom van het geslacht de Marnix, vanaf 1881 de Marnix de Sainte-Aldegonde, verwijzend naar een vroegere heerlijkheid die lange tijd in handen van de familie was. In die laatste periode was het kasteel bouwvallig. Het kasteel nagenoeg volledig afgebroken en heropgericht met een totaal ander bouwvolume op de grondvesten van de middeleeuwse burcht in de periode 1890-1894. Van het oude slot resten enkel de ronde torentrap (westzijde), enkele muurgedeelten en de torenbasissen.³⁶

Figuur 41: Het Kasteel van Bornem op de Gravure van Sanderus in *Flandria Illustrata* (1641)
(<https://filiphooghe.files.wordpress.com/2011/12/024-sanderus-kasteel-1641.jpg>)

Binnen diezelfde Scheldevallei werd ten noordwesten van het onderzoeksgebied ter hoogte van een kleine donk een silexconcentratie gevonden uit de steentijd (CAI ID 105653).³⁷ Ter hoogte van het domein Breeven, ten zuiden van het onderzoeksgebied, werden eveneens losse vondsten van lithisch materiaal gevonden (CAI ID 105805). Het gaat om twee schrabbers behorende tot het Mousterientype uit het midden-paleolithicum (ca 35000 v.C.).³⁸

³⁶ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Kasteel van Marnix van Sint-Aldegonde (Kasteel van Bornem) [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/102877> (Geraadpleegd op 28 september 2020); Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Kasteeldomein Marnix van Sint-Aldegonde [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/1901> (Geraadpleegd op 28 september 2020)

³⁷ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Spierbroekpolder 1 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105653> (Geraadpleegd op 28 september 2020)

³⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Breeven 1 [online] <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/105805> (Geraadpleegd op 29 september 2020)

Andere gekende archeologische waarden in de omgeving van het onderzoeksgebied bevinden zich al op vrij grote afstand ten opzichte van het onderzoeksgebied of kennen een verschillende landschappelijke ligging. Ze zijn weinig relevant om het archeologisch potentieel van het terrein in te schatten. Daarom worden ze hier niet nader toegelicht. Ook bekrachtigde archeologienota's of nota's van terreinen in de omgeving bieden geen relevante aanvulling op de reeds besproken CAI-locaties. Daarom lichten we ze hier niet afzonderlijk toe.

2.4.4 Interpretatie van het onderzochte gebied en synthese

Na uitvoering van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen die vooropgesteld werden, beantwoord worden.

Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein? Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?

Het onderzoeksgebied is gesitueerd aan de westzijde van het centrum van Bornem in de alluviale vallei van de Schelde, aansluitend bij de westelijke flank van de zuidwest-noordoost georiënteerde stuifzandrug waarop dat historisch centrum van Bornem is ontstaan. Het terrein zelf kent een hoogte van ca. 1,5 m tot 5,2 m TAW en is op de bodemkaart deels ingekleurd als bebouwde zone. In het westelijke deel komen twee bodemtypes voor, namelijk een matig natte licht zandleembodem zonder profiel (uPdp) met klei op geringe diepte (ondieper dan 75 cm) en een zeer natte licht zandleembodem zonder profiel (vPfp) met veen op geringe diepte (ondieper dan 75 cm). Naar het noorden en westen toe komen nattere bodemtypes voor zoals gleyige kleibodems zonder profiel (Edp), typerend voor het valleigebied, terwijl op de stuifzandrug in het oosten drogere bodemtypes zoals droge zandbodem met structuur B horizont (Zbb) of droge zandbodem zonder profiel (Zbp) aanwezig zijn.

De huidige Kasteelstraat bevindt zich voor een deel ter hoogte van het onderzoeksgebied. Oorspronkelijk was het een verbindingsdreef tussen de kerk en het kasteel. De dreef werd aangelegd in 1596 door Pedro I Coloma (1556-1621), baron van Bornem. Op basis van cartografische bronnen is duidelijk dat er reeds in de 17de eeuw bebouwing was langs het oostelijke deel van het onderzoeksgebied. Het voormalige godshuis Van Roie-Simon, nu het AZ Rivierenland – campus Bornem, gesitueerd ten zuiden van het onderzoeksgebied, op de hoek van de Kasteelstraat met de Achterweidestraat, werd tussen 1941 en 1951 opgetrokken. Het westelijke deel bleef een (onverharde) dreef tot ver in de 20ste eeuw. Op een recente luchtfoto is te zien dat het verharde deel van de Kasteelstraat is uitgebreid, waardoor ook het westelijke deel van het onderzoeksgebied verhard is geworden (Figuur 10).

De gekende archeologische waarden in de nabije omgeving van het onderzoeksgebied situeren zich ter hoogte van de stuifzandrug en staan in verband met het dorpscentrum van Bornem. Iets meer dan 100 m ten oosten van het onderzoeksgebied bevindt zich de parochiekerk Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Leodegarius. Reeds in 1101 is er op deze locatie sprake van een kerk, vermoedelijk ter plaatse van een oudere kapel. De kerk was verbonden aan een abdij van reguliere kanunniken van Sint-Augustinus. De vroegere abdij van reguliere kanunniken, reeds vermeld in een oorkonde van 1101, werd in 1120 verenigd met Affligem tot Priorij van Bornem. Tijdens de Franse periode werd de abdij afgeschaft (1796) en in 1842 werd er een meisjesschool opgericht binnen de gebouwen. De pastorie Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Leodegariusparochie sluit hier ook bij aan. Deze werd gebouwd omstreeks 1775.

In de buurt zijn verder ook archeologische waarden uit de steentijd, Romeinse tijd, volle middeleeuwen en nieuwe tijd vastgesteld. Op grotere afstand van het plangebied zijn ook enkele bunkers met een loopgravenstelsel gevonden. Deze bevinden zich voornamelijk ter hoogte van de stuifzandrug. De archeologische waarde die zich in de omgeving van het onderzoeksgebied, net zoals het onderzoeksgebied zelf, in de Scheldepolder bevindt, betreft het Kasteeldomein Marnix van Sint-Aldegonde. De overlevering maakt er gewag van dat dit kasteel teruggaat op een ronde wacht- of

uitkijktoren, gebouwd in de Scheldemeander op een donk tijdens de Romeinse tijd. Daar zijn tot op vandaag geen concrete aanwijzingen voor. Literatuurbronnen vermelden wel een feodale burcht uit de 9de-10de eeuw als een verdedigingstoren tegen de invallen van de Noormannen. Ten noordwesten van het onderzoeksgebied ter hoogte van een kleine donk een silexconcentratie gevonden uit de steentijd.

Afgaande op de landschappelijke ligging en de gekende archeologische waarden in dezelfde landschappelijke zone, namelijk de Scheldepolder, is het archeologisch potentieel in het algemeen eerder beperkt. In de Scheldepolder zijn ter hoogte van een donk wel steentijdvondsten aangetroffen. Het onderzoeksgebied bevindt zich ter hoogte van de Kasteelstraat, die de verbinding vormt tussen het kasteel en de kerk. De oorspronkelijke dreef werd ter hoogte van het onderzoeksgebied omgezet in een weg. Deze weg is in het verleden heraangelegd geweest, afgaande op de historische foto's. Er kan verwacht worden dat de wegeniswerken, inclusief rioleringsaanleg, een aantasting van het archeologisch bodemarchief hebben veroorzaakt. Vermoedelijk is de oorspronkelijke dreef aangetast bij de wegeniswerken. Het potentieel op de aanwezigheid van een steentijdvindplaats is door deze werken dan ook laag.

Wat is de impact van de geplande werken?

Tussen het kruispunt met de Achterweidestraat en het einde van de wegenis van de Kasteelstraat, ter hoogte van het ziekenhuis AZ Rivierenland zal de wegenis heringericht worden. De rijweg wordt aangelegd met betonstraatstenen (Figuur 8). In het westen wordt een cirkelvormig keerpunt in beton aangelegd. De rijweg zal verder rond dit keerpunt gelegd worden met betonstraatstenen. De voetpaden worden aangelegd met betonklinkers. Langs de weg en de voetpaden worden groenzones met beplanting en bomen voorzien. Ten noorden en ten zuiden van de weg worden parkeerplaatsen aangelegd. Hiervoor worden betonstraatstenen gebruikt. Verder worden in het centrale en oostelijke deel van het onderzoeksgebied drie betegelde parkeerzones voor fietsen voorzien. In het westen van het terrein worden ook twee grindstroken aangelegd en wordt een gedeelte van een bestaande gracht gedempt. De aanleg van de voetpaden gebeurt op een fundering van zandcement. Dit betekent een verstoring van ca. 26 cm diep. De aanleg van de rijbaan en de parkeerplaatsen gebeurt op een continue en niet-continue steenslagfundering en zal een verstoring veroorzaken van ca. 48 cm diep.

De bestaande riolering blijft behouden, buiten de aanleg van een nieuwe persleiding. Het betreft nieuwe rioleringsinfrastructuur. Ter hoogte van constructie P01 wordt een pompput gebouwd met buitenafmetingen 1,20 m x 1,20 m en diepte 2,50 m. Vanuit deze pompput wordt een persleiding aangelegd met de uitwendige diameter 75mm. De persleiding ligt 1,10 m diep ten opzichte van het maaiveld. De sleufbreedte bedraagt ca. 1,00 m.

Dit maakt dat het bodemarchief binnen de zone waar bodemingrepen gepland worden grotendeels binnen de reeds te verwachten bestaande verstoring blijft. Bijkomende verstoringen zullen vooral gesitueerd zijn ter hoogte van de nieuwe pompput en de persleiding. Het betreft erg plaatselijke verstoringen.

2.4.5 Afweging noodzaak verder vooronderzoek

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied een eerder beperkt archeologisch potentieel kent. Het bevindt zich in de Scheldepolder, aansluitend bij de stuifzandrug. In de Scheldepolder zijn ter hoogte van een donk wel steentijdvondsten aangetroffen, maar andere gekende archeologische waarden met deze landschappelijke ligging ontbreken. Het onderzoeksgebied bevindt zich ter hoogte van de Kasteelstraat, die de verbinding vormt tussen het kasteel en de kerk. De oorspronkelijke dreef werd ter hoogte van het onderzoeksgebied omgezet in een weg. Deze weg is in het verleden heraangelegd geweest, afgaande op de historische foto's. Er kan verwacht worden dat de wegeniswerken, inclusief rioleringsaanleg, een aantasting van het archeologisch bodemarchief hebben veroorzaakt. Vermoedelijk is de oorspronkelijke dreef aangetast bij de wegeniswerken. Het potentieel op de aanwezigheid van een steentijdvindplaats is door deze werken dan ook laag.

De geplande werken omvatten de herinrichting van de wegenis. Dit impliceert dat het aanwezige bodemarchief bedreigd is, voor zover dit in het verleden niet al geroerd is door eerdere infrastructuurwerken. De diepte van de verstoring zal in het algemeen eerder beperkt zijn en, gezien de reeds gerealiseerde wegeniswerken, weinig bijkomende impact op het archeologisch bodemarchief veroorzaken. Gezien het eerder beperkte archeologisch potentieel van het onderzoeksgebied en de doorgaans beperkte negatieve impact van de geplande werken op het bodemarchief komen we tot het besluit dat bijkomend archeologisch vooronderzoek ter hoogte van het onderzoeksgebied kostenbaten niet zinvol is. We adviseren dan ook dat er geen bijkomende archeologische maatregelen nodig zijn in het kader van de geplande werken.

3 Samenvatting

Het bureauonderzoek toont aan dat het onderzoeksgebied een eerder beperkt archeologisch potentieel kent. Het onderzoeksgebied is gesitueerd aan de westzijde van het centrum van Bornem in de alluviale vallei van de Schelde, aansluitend bij de westelijke flank van de zuidwest-noordoost georiënteerde stuifzandrug waarop dat historisch centrum van Bornem is ontstaan. De gekende archeologische waarden in de nabije omgeving van het onderzoeksgebied situeren zich ter hoogte van de stuifzandrug en staan in verband met het dorpscentrum van Bornem. In de Scheldepolder zijn ter hoogte van een donk wel steentijdvondsten aangetroffen.

Het onderzoeksgebied bevindt zich ter hoogte van de Kasteelstraat, die de verbinding vormt tussen het kasteel en de kerk. De oorspronkelijke dreef werd ter hoogte van het onderzoeksgebied omgezet in een weg. Deze weg is in het verleden heraangelegd geweest, afgaande op de historische foto's. Er kan verwacht worden dat de wegeniswerken, inclusief rioleringsaanleg, een aantasting van het archeologisch bodemarchief hebben veroorzaakt. Vermoedelijk is de oorspronkelijke dreef aangetast bij de wegeniswerken. Het potentieel op de aanwezigheid van een steentijdvindplaats of andere relevante archeologische waarden is door deze werken dan ook laag.

De geplande werken omvatten de herinrichting van de wegenis. Dit impliceert dat het aanwezige bodemarchief bedreigd is. De diepte van de verstoring zal in het algemeen eerder beperkt zijn en, gezien de vroegere wegeniswerken, weinig bijkomende impact op het archeologisch bodemarchief veroorzaken. Gezien het eerder beperkte archeologisch potentieel van het onderzoeksgebied en de doorgaans beperkte negatieve impact van de geplande werken op het bodemarchief komen we tot het besluit dat bijkomend archeologisch vooronderzoek ter hoogte van het onderzoeksgebied kostenbaten niet zinvol is. We adviseren dan ook dat er geen bijkomende archeologische maatregelen nodig zijn in het kader van de geplande werken.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Acke, B./B. Bartholomieux/D. Veraart/K. Van Quaethem, 2016: *Bornem Barelstraat (prov. Antwerpen). Verslag van resultaten. Bureauonderzoek*, Ingelmunster.

Acke, B./M. Bracke/ K. Van Quathem, 2017: *Archeologienota Bornem. Temsesteenweg 21-29. Verslag van Resultaten*, Zelzate.

Adams, R./S. Vermeire/G. De Moor/P. Jacobs/S. Louwye/T. Polfliet, 2002: *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 15 Antwerpen, Gent*.

Bartholomieux, B./D. Veraart/J. Pepermans, 2018: *Bornem Barelstraat (prov. Antwerpen). Verslag van resultaten. Bureauonderzoek*, Ingelmunster.

Bruggeman, J./N. Reyns, 2016: *Archeologienota Bornem – Sint-Amandsesteenweg 85, Temse (Rapporten All-Archeo bvba 408)*.

Hooghe, F./W. Verstraeten/L. Roctus, 2012: *Het Kasteel van Bornem: Duizend jaar Europese geschiedenis. Deel 2: Van Pedro I Coloma tot de Graven de Marnix de Sainte Aldegonde*, Puurs (Jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw 47^e Jaargang).

Van den Bussche, A.M./W. Boon, 1981: De geologie, in: J. Verbesselt/L. Roctus/L. Roctus (red.), *Profiel van Klein-Brabant*, 242-257.

4.2 Websites

Cartesius (2020)
<https://www.cartesius.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2020)
<http://dov.vlaanderen.be>

Gemeente Bornem: Geschiedenis Bornem (2020)
<https://www.bornem.be/product/39/geschiedenis-bornem>

Geoportaal Onroerend Erfgoed (2020)
<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2020)
<http://www.geopunt.be/>

Geschiedenisnet.be (2020)
<https://filiphhooghe.files.wordpress.com>

Inventaris Onroerend Erfgoed (2020)
<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2020)
<https://www.onderzoeksbalans.be>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

